శ్రీః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

గరుడ దండకః

వేదాంతదేశిక ప్రణీతమ్

(సంస్కృతాంధ్ర వ్యాఖ్యల సమాహారము)

ప్రకాశకులు

సాధన గ్రంథ మండలి, తెనాలి.

వెల: రూ. 15/-

శ్రీః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

గరుడ దండకః

వేదాంతదేశిక ప్రణీతమ్

(సంస్కృతాంధ్ర వ్యాఖ్యల సమాహారము)

ప్రకాశకులు

సాధన గ్రంథ మండలి, తెనాలి.

గరుడ దండకః - వేదాంత దేశిక ప్రణీతమ్

సంస్కృతాంధ్ర వ్యాఖ్యల సమాహారము

ఆంధ్ర ప్రతిపదార్థ తాత్పర్య విపుల వివరణ -

ఈ.వి. శింగరాచార్యులు
18-3-58/7, శాంతినగర్
కె.టి. రోడ్, తిరుపతి - 517 507

ప్రథమ ముద్రణ - డిశెంబరు 26, 2001 - ముక్కోటి ఏకాదశి
ప్రతులు : 1000
పేజీలు : 52
వెల : రూ. 15/-

ప్రతులకు :
1. సాధన గ్రంథ మండలి, తెనాలి-522 201.
2. జియ్యర్ ఎడ్యుకేషనల్ ట్రస్ట్, సీతానగరం-522 501. గుంటూరు జిల్లా.

DTP by
MR LASER PRINTS
4, Opp. I.O.B.
Chirala - 523 157
Ph: 36086, 37684.

Printed at
Vijaya Lakshmi Offset Printers
Naaz Complex,
Chirala
Ph : 33057

పరమహంస పరివ్రాజకులు
శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి చిన్న శ్రీమన్నారాయణ రామానుజ జీయరు స్వామివారి
దివ్య ఆశీస్సులతో....

గరుడ దండక: - వేదాంత దేశిక ప్రణీతమ్

శ్రీమాన్ వేంకటనాథార్య: కవితార్కికకేసరీ।
వేదాంతాచార్యవర్యో మే సన్నిధత్తాం సదా హృది॥

నమ: పన్నగనద్ధాయ వైకుంఠవశవర్తినే।
శ్రుతిసింధుసుధోత్పాద మందరాయ గరుత్మతే॥

గరుడమఖిలవేదనీడాధిరూఢం ద్విషత్పీడనోత్కంఠితాకుంఠ వైకుంఠ పీఠీకృత స్కంధ మీడే స్వనీడాగతి ప్రీత రుద్రా సుకీర్తి స్తనాభోగ గాఢోప గూఢం స్ఫుర త్కంటకవ్రాత వేధవ్యథా వేపమాన ద్విజిహ్వాధిపా కల్ప విష్ఫార్య మాణ స్ఫటావాటికా రత్న రోచిశ్ఛటారాజి నీరాజితం కాంతి కల్లోలినీ రాజితమ్।

జయ గరుడ సుపర్ణ దర్వీకరాహార దేవాధిపాహారహారిన్ దివౌకస్పతిక్షిప్త దంభోళి ధారా కిణాకల్ప కల్పాంతవాతూలకల్పోదయానల్ప వీరాయి తోద్య చ్చమత్కార దైత్యారి జైత్రధ్వజారోహ నిర్ధారి తోత్కర్ష సంకర్షణాత్మన్ గరుత్మన్ మరుత్పంచ కాధీశ సత్యాదిమూర్తే న కశ్చిత్ సమ స్తే నమ స్తే పున స్తే నమః।

నమ ఇద మజహత్సపర్యాయ పర్యాయనిర్యాత పక్షానిలాస్ఫాలనోద్వేల పాథోధివీచీ చపేటాహతాగాధపాతాళ భాంకార సంక్రుద్ధ నాగేంద్ర - పీడాసృణీభావ - భాస్వ న్నఖశ్రేణయే, చండతుండాయ, నృత్యద్భుజంగభ్రువే వజ్రిణే దంష్ట్రయా తుభ్య మధ్యాత్మవిద్యా విధేయా విధేయా భవద్దాస్య మాపాదయేథా: దయేథాశ్చ మే।

మను రనుగత పక్షివక్త్ర స్ఫురత్తారక స్తావక శ్చిత్రభానుప్రియా శేఖర స్త్రాయతాం న స్త్రివర్గాపవర్గప్రసూతి: పరవ్యోమధామన్ బలద్వేషి దర్పజ్వల ద్వాలఖిల్య ప్రతిజ్ఞావతీర్ణ స్థిరాం తత్త్వబుద్ధిం పరాం భక్తిధేనుం జగన్మూలకందే ముకుందే మహానందదోగ్ధ్రీం దధీథా ముధా కామహీనా మహీనా మహీనాంతక।

షట్త్రింశత్ గణచరణో నరపరిపాటీ నవీనగుంభగుణః।
విష్ణురథదండకో2సౌ విఘటయతు విపక్షవాహినీ వ్యూహమ్॥

విచిత్రసిద్ధిత స్సో2యం వేంకటేశవిపశ్చితా।
గరుడధ్వజతోషాయ గీతో గరుడదండకః॥

నమ్రనివేదనము

కుంకుమాంకితవర్ణాయ కుందేందుధవలాయ చ ।
విష్ణువాహ నమ స్తుభ్యం పక్షిరాజాయ తే నమః ॥

''వైకుంఠే తు పరే లోకే శ్రియా సార్ధం జగత్పతిః, ఆస్తే విష్ణు రచింత్యాత్మా భక్తై ర్భాగవతై స్సహ'' అనునట్లు భగవానుడగు శ్రీమన్నారాయణుడు లక్ష్మీదేవితో, నిత్యముక్తులతో కలసి దివ్యవైకుంఠనగరమున పేరోలగమును నిర్వహించుచుండును. త్రిపాద్విభూతి అనబడు పరమపదమున భగవానుని పలువురు నిత్యులు, ముక్తులును అనేకవిధముల సేవించుచుందురు. నిత్యవర్గమునకు చెందిన భగవానుని సేవకులలో గరుత్మంతుడు అగ్రగణ్యుడు. కావుననే వైష్ణవసంప్రదాయమున గరుడునకు ''పెరియతిరువడి'' అని పేరు. ద్రావిడభాషలో ''అడి'' అనగా దాసుడు అని, పాదములు అని అర్థములు కలవు. భగవానుని పాదములను మోయుచు ఎల్లప్పుడు వాహనమగుటచే, ఆస్వామికి పలు విధములైన సేవలను చేయు దాసుడగుటచే ఈ పేరు గరుడునకు వచ్చెనని పెద్దలందురు. ''పెరియ'' అనగా పెద్ద అని అర్థము. భగవానుని పాదములను మోయు భాగ్యము శ్రీరామావతారసందర్భమున హనుమానునికి మాత్రము కల్గెను. కాని, గరుత్మంతునకు ఆ అదృష్టము నిత్యము కలదు. కావున ఈ విశేషణము అతనియందు మిక్కిలి సార్థకము అని అభిజ్ఞుల వివరణము.

ఈ పరమభక్తునకు అన్వర్థములైన పలు పేర్లు కలవు. గరుత్మత్, సుపర్ణశబ్దములు ఇతని ఱెక్కల శక్తిని తెలుపును. గరుడశబ్దము జ్ఞానానుష్ఠానములను వచించును. పక్షీంద్రశబ్దము ఇంద్రసామ్యమును తెలుపును. పన్నగాశనుడను పేరు సర్పములకు శత్రువు అనుటను తెలుపును. వైనతేయుడు అనుట వినతాసుతత్వమును సూచించును. ఆ యా పేర్లలోని స్వారస్యములు వ్యాఖ్యలో యథావకాశముగా ప్రస్తుతములు. ''సుష్ఠు పారం నయతీతి సుపర్ణః'' అనుచు విష్ణుసహస్రనామములోని సుపర్ణశబ్దమునకు భట్టరు చేసిన వివరణమును గరుడుని యందును అన్వయింపవచ్చును. భగవానుడు భక్తులను పరమపదమునకు గరుడునిపై నిడికొని కొనిపోవుననికదా ప్రసిద్ధి! ''పిపర్తీతి పర్ణమ్ - పౄ పాలన పూరణయోః'' అని, ''పృణతి ఇతి పర్ణమ్ - పృణ ప్రీణనే'' అనియు పర్ణశబ్దము అమరసుధలో వివరింపబడినది. కావున సుపర్ణుడనుటకు భక్తులను పాలించువాడని, భగవానుని ఆశను పూరించువాడని, భగవానుని, భక్తులను

సంతోషింపచేయువాడని అర్థములను చెప్పవచ్చును. అట్లే, విష్ణురథ నామస్వారస్యము వ్యాఖ్యలో తెలుపబడినది.

భగవద్యాములు స్తోత్రరత్నమునందు - ''దాస స్సఖా వాహన మాసనం ధ్వజో య స్తే వితానం వ్యజనం త్రయీమయః'' అనుచు భగవానునకు దాసుడై, సఖుడై, వాహనమై, ఆసనమై, ధ్వజమై, మేలుకట్టై, విసనకర్రయై - ఇంకనూ పలువిధముల గరుడుడు సేవచేయు ననిరి. ఈ సూక్తిని ఆచార్యులు వ్యాఖ్యానించిన తీరు అత్యద్భుతము. అందలి విశేషములు కొలదిగా ప్రస్తావింపబడుచున్నవి.

దాసః :– స్వామికి అతిశయమును కల్గించుట అను శేషత్వము సార్థకమగుట దాసత్వములోనే. శేషత్వము అచేతనమునకును ఉండవచ్చును. కాని, దాసత్వము మాత్రము చేతనునకే సాధ్యము. సఖిత్వము మొదలగు స్థితులయందును స్వాభావికమైన దాసత్వము అనువర్తించును. ''**లోకనాథస్య రామస్య సఖా దాసోఽస్మి రావణ**'' అను శ్రీరామాయణ సూక్తి ఇందులకు ప్రమాణము అని దేశికుల సూక్తి. అట్టి దాసులలో ముఖ్యుడు గరుడుడు.

సఖా :– గరుడుని సఖిత్వము ''**సఖే రాఘవ ధర్మజ్ఞ**'' ఇత్యాది శ్రీరామాయణ సూక్తిలో స్పష్టము. ఇట్టి సఖిత్వము కాదాచిత్కము, అభినయప్రయుక్తము అని దేశికులు వ్యాఖ్యానించిరి. సఖిత్వ మనుటకు సమానచిత్తవృత్తిత్వము, అనగా ఒకే విధమైన అభిప్రాయమును కల్గియుండుట అనియు చెప్పవచ్చును. జగద్వ్యాపారములలో ఈశ్వరుడు తనతో సంప్రదించు గొప్పతనమును కల్గినవాడు గరుడుడు అని కృష్ణసూరి ఇచట వ్యాఖ్యానించిరి. ''**సమానం ఖ్యాయతే ఇతి సఖా**'' అను వ్యుత్పత్తి ఇచట వివక్షితము.

ఆసనమ్ :– ఏ కార్యము లేనపుడు ప్రభువు సింహాసనముపై కూర్చుండి సేదదీరునట్లు స్వామి తన వైభవమునకు తగిన విధముగా గరుడుని ఆసనముగా చేసికొని కూర్చుండును. ''గరుడాసనా'' అని లక్ష్మీసహస్రనామస్తోత్రమున గల నామమును బట్టి గరుడుడు లక్ష్మీదేవికి ఆసనమగును అని తెలియుచున్నది. అనగా దివ్యదంపతులకి ఇద్దరికిని అతడు ఆసనమేకదా !

ధ్వజః :– భగవానుడు వేంచేయుటకు ముందే ఆ స్వామి రాకను భక్తులకు తెలియజేయు, ప్రీతిహేతువైన ధ్వజము గరుడుడు. భగవానుని రక్షకత్వమునకు హేతువు, సూచకమును అనియు చెప్పవచ్చును.

వాహనమ్ :- ఆశ్రితుల ఆపదలలో వారిని రక్షించుటకు స్వామిని కొనివచ్చి సహాయపడు వాహన మితడు. భగవానుడు గరుడుని అధిరోహించుటకు రమణీయములైన హేతువులను కొన్నిటిని ఆచార్యులు తెలిపిరి. గరుడుని కైంకర్యమనోరథము తీరుటకు, గరుడుని అధిరోహింపవలెను అను స్వామి ఆశ తీరుటకు, అతనిని అధిరోహించిన స్వామిని సేవింపవలెను అను భక్తుల ఆశ సఫలమగుటకు, ఆశ్రితుల రక్షణముకొరకు భగవానుడు గరుడుని వాహనముగా గొనునట. వేదాత్మకుడగు గరుడుని భగవానుడు అధిరోహించుట స్వామియొక్క వేదప్రతిపాద్యత్వమునకు చిహ్నము. కావుననే గరుడవాహనోత్సవమునకు లోకమున అంతటి ప్రశస్తి కలదు. మఱియు, బంగారు వన్నెకల గరుడునిపై నీలమేఘవర్ణుడగు స్వామి ఉన్నపుడు **''సువర్ణపృష్ఠే ప్రబభౌ శ్యామః పీతాంబరో హరిః, కాంచనస్య గిరేః శృంగే సతటిత్తోయదో యథా'', ''పొన్మలైయిన్ మీమిశై క్కార్ముకిల్ పోల''** అను విధముగా మేరుపర్వతముపై నీలమేఘము అమరియున్నట్లు శోభిల్లుటయు ఇంతటి ప్రసిద్ధికి వేఱొక కారణము.

వితానమ్ :- **''వినతై శిఱువన్ శిఱకెన్నుమ్ మేలాప్పిన్ కీఴ్ వరువాన్''** అనునట్లు ఆతపవర్షనివారణముగ గరుడుడు స్వామిని సేవించును. **''గరుడం చ దదర్శోచ్చై రంతర్ధానం గతం ద్విజ, కృతచ్ఛాయం హరే ర్మూర్ధ్ని పక్షాభ్యాం పక్షిపుంగవమ్''** అనుచు పరాశరమహర్షి విష్ణుపురాణమున పల్కిరికదా !

వ్యజనమ్ :- తనను అధిరోహించి భగవానుడు పయనించునపుడు చామరములవలె ఱెక్కలతో వీచి సేవించును. **''తిరునెడున్దాణ్డకమ్''** అను పరకాలసూరి ప్రబంధములోని ఆరవ పాశురమునగల **''అమ్ శిఱై ప్పుళ్''** అను ప్రయోగమును ఆచార్యులు వ్యాఖ్యానించుచు స్వామి తనపై అధిరోహించి ఊరేగునపుడు కలిగిన ఆయాసము తీరుటకై గరుడుడు తన ఱెక్కలను విసనకఱ్ఱలుగా చేసి విసరును అని పల్కుట ఇచట స్మరణీయము. అచట ప్రస్తుత స్తోత్రరత్న సూక్తిని ఉట్టంకించుటయు గమనార్హము. నరకాసురవధ సందర్భమున శ్రీకృష్ణభగవానుడు యుద్ధమున సొమ్మసిల్లినపుడు గరుడుడు తన ఱెక్కలతో వీచి, శ్రమతీర్చెనని నాచన సోమన ఉత్తర హరివంశమున **''భుజగాంతపు ఱెక్కల కొక్కెలాగునన్ తోడుగ తాళవృంతముల తూకొని చల్లని గాలి చల్లె''** అనుచు పలికెను.

ఈ రీతిలో పలు విధముల భగవానునకు సేవచేయు గరుడుని మహిమ వర్ణనాతీతము. గరుడుడు వేదస్వరూపుడు. వేదము **''వేదైశ్చ సర్వై రహ మేవ వేద్యః''**

అనునట్లు భగవానుని తత్త్వమును నిరూపించును. కావున అందు స్వామియొక్క స్వరూపరూప గుణవిభూతులు ప్రతిఫలించును. అట్లే గరుడునియందును స్వామి స్వరూపరూపగుణవిభూతులు ప్రకాశించును. కావున అతడు తనకెదురుగానున్న వస్తువుల రూపమును తనయందు ప్రతిఫలింపచేయు స్వచ్ఛమైన దర్పణమువంటివాడు. ఇట్టి గరుడునియందు శ్రీరంగనాథుడు తన స్వరూపరూపాదులను దర్శించుచు, మురియుచున్నాడు అని భట్టరు శ్రీరంగరాజస్తవమున మనోహరముగా వర్ణించిరి.

గరుడుని జన్మవృత్తాంతము పరమాద్భుతము. వ్యాఖ్యానములలో అది ప్రస్తుతింపబడుటచే ఇచట ప్రస్తావింపబడుటలేదు. గరుడుడు పుట్టినపుడు అతని దివ్యతేజోవిశేషణముచూచి దేవత లందరు అగ్నియే అని భ్రమించిరి. అతని తేజస్సు అంతగొప్పది. అతడు మహాకాయులైన గజకచ్ఛపములను అవలీలగా మోసిన బలశాలి. కావుననే గరుడుడను పేరు అతనికి కల్గెనని భారతము పేర్కొనుచున్నది. ఇతడు మాతృదాస్యమును పోగొట్టుటకై స్వర్గమునకుపోయి అమృతమును సాధించి తెచ్చిన మహాసాహసి. వజ్రాయుధ ప్రహారమును సైతము లక్ష్యము చేయని మహా శక్తిమంతుడు. దేవలోకముననున్న గంగానది పాతాళమువరకును ప్రవహించుటలో కారణభూతు డితడు. దేశికులు గరుడుని భగవానుని సన్నాహరూపిగా పల్కిరి. గరుడుడు ప్రతిష్ఠింపబడని విష్ణ్వాలయములు ఉండవు. స్వామి బ్రహ్మోత్సవములు గరుడాత్మకమైన ధ్వజపటారోహణముతో ప్రారంభమై, దాని అవరోహణముతో పూర్తి అగును. శ్రీరంగము, తిరుపతి, అహోబిలము, తిరునారాయణ పురము (మేల్కోటై) మొదలగు పలు క్షేత్రములతో గరుడునకు అవినాభావ సంబంధము కలదు అని పురాణములు తెలుపుచున్నది. శ్రీరంగములోని ప్రాకారమండపాదులన్నియు గరుడాత్మకములేనని భట్టరు వర్ణించిరి. గరుడోపాసన వలన సర్ప, దుష్టజంతు పీడలు, సకలారిష్టములు తొలగుటయేకాక సర్వ శుభములు కలుగును.

ఇట్టి గరుత్మంతుని స్తుతించు పలుస్తోత్రములలో దేశికకృతములైన గరుడదండకము, గరుడపంచాశత్ అను రెండు స్తోత్రములు కలవు. వీనిలో మొదటిది దండకమను విశిష్టమైన ఛందస్సులో కూర్చబడినది. కమనీయమైన ఈస్తుతికి భారద్వాజ రాజగోపాలాచార్యకృతమైన విపులవ్యాఖ్య సంస్కృతమున కలదు. దేశికులు ఈ దండకమును సంకల్పసూర్యోదయము అను తమ నాటకమునందు యథాతథముగా గైకొనిరి. అందుచే సంకల్పసూర్యోదయ వ్యాఖ్యాతలచే కూడ ఈ దండకము వ్యాఖ్యానింపబడినది. ఆ వ్యాఖ్యానములు ఇచట అనుబంధముగా చేర్చబడినది. వీనిలో

శ్రీభాష్యనారాయణ వ్యాఖ్య ఇంతవరకు ప్రచురింపబడలేదు. మిగిలినవి పూర్వము ప్రచురింపబడినను ప్రస్తుతము దుర్లభములు.

సుదర్శనాష్టమువంటి పలు దేశికస్తోత్రములకు భారద్వాజ రాజగోపాలాచార్యుల వారు వ్యాఖ్యానములను సంతరించిరి. ఈ వ్యాఖ్యలో అలంకారాది వివరణము విశేషముగా నున్నది. దీనిని పరిష్కరించుటలో ఉదారముగా సహాయమును అందించిన మహనీయులు. మహామహోపాధ్యాయ, కవిశాబ్దిక కేసరి, శాస్త్రరత్నాకర, ఉ. వే. మహావిద్వాన్ యస్. ఎన్. సి. రఘునాథాచార్యస్వామివారు (వరంగల్), వీరి సన్నిధిలో కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ పరశ్శతముగా ప్రణమిల్లుచున్నాను. గ్రంథలిపిలో నున్న ఈ వ్యాఖ్యానప్రతిని నాకు అనుగ్రహించిన కీ. శే. ఉ.వే. శ్రీమాన్ పి.సి. గోపాలాచార్యస్వామి (తిరుపతి) వారికి హార్దికములైన కృతజ్ఞతలు, నమస్సులును. రాజగోపాలాచార్య కృతసంస్కృతవ్యాఖ్యతోపాటు తెనుగున నేను సిద్ధము చేసిన వ్యాఖ్యను సహృదయపాఠకమహాశయులకు సవినయముగా సమర్పించుచున్నాను. నన్ను అన్నివిధముల ప్రోత్సహించి, తగినవిధముగా నిర్దేశించిన ఆచార్యులు, పితృపాదులు, న్యాయవేదాంతవిద్వాన్, ఉ.వే. శ్రీమాన్ ఈయుణ్ణి రంగాచార్యస్వామివారి సన్నిధిలో సవినయముగా ప్రణమిల్లుచున్నాను. వారి అనుగ్రహము మరువలేనిది. ప్రత్యుపకృతి లేనిది. అక్షరయోజనను చేసి, సహాయ మందించిన సహృదయమిత్రము అన్నపూర్ణాగ్రాఫిక్స్ అధినేత శ్రీశర్మగారికి, కుమారి చి॥ జయగారికిని కృతజ్ఞతలు . ఇది అంతయూ ఒక ఎత్తు, ముద్రణ వేరొక ఎత్తు. ఆ గురుతర బాధ్యతను ఆదరముతో నిర్వహించిన సహృదయమణులు, సాహిత్యసేవాతత్పరులు, దేశిక స్తోత్రములపై అత్యంతము ఆదరమును కలవారగు శ్రీ ఆర్. మోహనరావుగారు, వారి సతీమణి శ్రీమతి కృష్ణకుమారిగారును (చీరాల). వీరికి కృతజ్ఞతాభావముతో చేతులెత్తి, అంజలిని ఘటించుటకంటె వేరేమి చేయగలను? వీరికి శ్రీనివాసచక్రవర్తి సకలశ్రేయస్సులను కల్గింపవలెనని ఆస్వామిని వేడుకొనుచున్నాను. ఈ వ్యాఖ్యలో నా అజ్ఞానమువలన దొర్లిన దోషములను సహృదయులైన, విజ్ఞులైన పాఠకులు క్షమింపవలెనని ప్రార్థించుచున్నాను.

శ్రీమద్దేశికసంప్రోక్తం స్తవం గరుడదండకమ్ ।
వ్యాచక్రే శింగరార్యోఽసౌ విదుషాం ప్రీతయే సతామ్ ॥

తిరుపతి

14-9-2001

ఇట్లు
సహృదయవిధేయుడు
ఈ. ఏ. శింగరాచార్యులు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః
శ్రీమతే వేదాంతదేశికగురవే నమః

వేదాంతదేశికప్రణీతము

గరుడదండకము - సవ్యాఖ్యానము

శ్రీమాన్ వేంకటనాథార్యః కవితార్కికకేసరీ।
వేదాంతాచార్యవర్యో మే సన్నిధత్తాం సదా హృది ॥

నమః పన్నగనద్ధాయ వైకుంఠవశవర్తినే ।
శ్రుతిసింధుసుధోత్పాదమందరాయ గరుత్మతే ॥

పన్నగనద్ధాయ = సర్పములచే బద్ధమైనవాడు (అలంకరింపబడినవాడు); వైకుంఠ వశవర్తినే = విష్ణువుయొక్క అధీనమున నుండువాడు, శ్రుతిసింధు = వేదములు అను సముద్రమునుండి, సుధ + ఉత్పాద = అమృతము పుట్టుటలో, మందరాయ = మందరపర్వతము వంటివాడు అగు (మందరపర్వత పక్షమున క్రమముగా దారముగా చేయబడిన వాసుకిచే బంధింపబడినది, భగవానుడుగు విష్ణువును ఆధారముగా కల్గినది అని అర్థము), గరుత్మతే = అందమైన రెక్కలను గల గరుత్మంతునకు, నమః = నమస్కారము.

భగవద్రామానుజులకు పిమ్మట విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతమును ప్రచార మొనర్చిన మహనీయులగు ఆచార్యులలో వేదాంతదేశికులు అగ్రగణ్యులు. శ్రీవేంకటేశ్వరుని ఘంటావతారులుగా ప్రసిద్ధిచెందిన వీరు ఆ స్వామిపేరున వేంకటనాథులుగా పిలువబడిరి. తమకు మేనమామ అగు వాదిహంసాంబుదాచార్యుల సన్నిధిలో సకలశాస్త్రములను అభ్యసించిరి. శ్రీరంగనాథుడు స్వయముగా వీరికి వేదాంతదేశికులను బిరుదమును, శ్రీరంగనాయకి సర్వతంత్రస్వతంత్రులను బిరుదమును అనుగ్రహించిరి. మహాత్ములగు విద్వాంసులును వీరిని కవితార్కికసింహ మను బిరుదముతో సమ్మానించిరి. వీరు రచించిన కృతులు సంఖ్యలోనే కాక విషయవైవిధ్యములో కూడ నిరుపమానమైనవి. వానిలో పలు స్తోత్రములును కలవు. అట్టి స్తోత్రములలో గరుడదండకమను ప్రస్తుతస్తోత్ర మొకటి. భగవానునకుకల పరివారములో

''పెరియతిరువడి'' గా ప్రసిద్ధిచెందిన గరుత్మంతుని దండకమును ఛందోవిశేషప్రక్రియద్వారా స్తుతించుట ఇందలి విషయము.

ఈ స్తోత్రమును దేశికులు రచించుటకుగల కారణమును సంస్కృత వ్యాఖ్యాత ఇట్లు వివరించెను. కాంచీపురమున శ్రీదేశికులు నివసించు కాలమున ఒకానొక సమయమున దేశికుల ప్రసిద్ధిని చూచి సహింపలేని కొందఱు వ్యక్తులు అహంకారి అగు ఒక పాముల వానిని ప్రోత్సహించి, అతనిని దేశికులపైకి పంపిరి. అతడు తనవద్దగల భయంకరవిషసర్పములను దేశికులపై ప్రయోగించెను. అపుడు దేశికులు గరుడుని ధ్యానించి, తదనుగ్రహమువలన ఆ సర్పములను, పాములవానిని నిగ్రహించి, తమ కట్లు అనుగ్రహించిన గరుడుని ఒక శ్లోకముతో కూడిన దండకముతో స్తుతించిరి.

మణిప్రవాళవ్యాఖ్యాత వివరణమున కొంచెము భేదము కనుపించుచున్నది. శత్రువులచే పంపబడిన సర్పజీవి తనవద్దగల విషసర్పములను ప్రయోగించినను అవి దేశికులను చేరలేకపోయినవి. అపుడతడు శంఖపాలుడను అత్యంతశక్తివంతమైన సర్పమును దేశికులపై ప్రయోగింపగా, ఆ సర్పము తనను సమీపించుటను చూచిన దేశికులు రక్షణకొఱకు గరుడుని ప్రస్తుత దండకరూపమున స్తుతించిరి. తత్ఫలితముగా గరుడుడు ప్రత్యక్షమై ఆ శంఖపాలుని పట్టి కొనిపోయెను. దానిని చూచిన సర్పజీవి భయభ్రాంతుడై, దేశికుల పాదములపై పడి క్షమింపవేడెను. పరులప్రోత్సాహము వలన తానట్లు చేసితినేకాని, స్వయముగా కాదని, తన జీవితమునకు ఆధారమగు ఆ సర్పమును తనకు మరల అనుగ్రహింపవలసినదని ప్రార్థించెను. దేశికులు అతనిపై దయ చూపి, మరల గరుడుని ప్రార్థించి, శంఖపాలుని అతనికి తిరిగి ఇచ్చిరి.

దేశికులు తాము చేయదలచిన దండకస్తుతి నిర్విఘ్నముగా పరిసమాప్తము అగుటకై గరుడునకు నమస్కరించుట ప్రస్తుతశ్లోకములోని విషయము. ఇందు కవి గరుడుని మందర పర్వతముగా రూపించుట విశేషము.

సర్పములచే అలంకరింపబడినవాడు, భగవానుని అధీనమున నున్నవాడు అగు గరుడుడు వాసుకి అను త్రాటిచే చుట్టబడిన, కూర్మరూపి అగు భగవానుని ఆధారముగాగల మందరపర్వతమువలె నున్నాడు. మందరపర్వతము పాలసముద్రమునుండి అమృతము పుట్టుటకు కారణమైనట్లే, వేదములను క్షీరసముద్రమునుండి అమృతమువంటి అర్థవిశేషములు ప్రకాశించుటకు గరుడుడు కారణము. అట్టి మహిమగల గరుడునకు నమస్కారము.

గరుడుని మందరపర్వతముతో రూపించుటకు అనుగుణముగా కవి శ్లోకములోని మొదటి పాదమున రెండు శ్లిష్ట విశేషణములను ప్రయోగించిరి.

(పన్నగనద్ధాయ) పన్నగ మనగా పాము అని, నద్ధ మనగా చుట్టబడినది అని అర్థము.

సర్పభూషితుడని భావము. గరుడునకు కర్కోటక, పద్మ, మహాపద్మాది సర్పములు భూషణము లనుటను "వామే వైకుంఠశయ్యాఫణిపతికటకో. . ." ఇత్యాది గరుడపంచాశత్ శ్లోకమున దేశికులు అభివర్ణించిరి. పాంచరాత్రమును "అనంతో వామకటకో యజ్ఞసూత్రం తు వాసుకిః, తక్షకః కటిసూత్రం తు హారః కార్కోటక స్తథా, పద్మో దక్షిణకర్ణే తు మహాపద్మ స్తు వామతః, శంఖః శిరఃప్రదేశే తు గుళిక స్తు భుజాంతరే, ఏతై రష్టవిధై ర్నాగైః భూషితం భుజగోత్తమైః" మందరపర్వతపక్షమున సర్పముచే చుట్టబడినది అని అర్థము. దేవతలు, రాక్షసులు పాలసముద్రమును చిలుకుటకై మందరపర్వతమును కవ్వముగా, వాసుకి అను సర్పరాజును దారముగా చేసికొనిన పౌరాణికగాథ ఇచట స్మరణీయము. "మంథానం మందరం కృత్వా యోక్త్రం కృత్వా చ వాసుకిమ్" అను సుప్రసిద్ధ శ్లోక మిచట స్మరణార్హము.

(వైకుంఠవశవర్తినే) "విగతా కుంఠా నాశః అస్య, వికుంఠం జ్ఞానం స్థానం వా అస్తి స్వరూపత్వేన ఆశ్రయత్వేన వా అస్య, యద్వా, కుంఠానాం జీవానామ్ అయం నియంతా జ్ఞానదో వా" అని అమరసుధ వైకుంఠశబ్దమును నిర్వచించుచున్నది. ఇట్లు సమస్త జీవులకు నియంతయు జ్ఞానప్రదాయకుడును అను అర్థమిచ్చు వైకుంఠ శబ్దముయొక్క ప్రయోగము సాభిప్రాయకము అనవచ్చును. "సర్వేషాం సంశ్లేషయిత్రృతయా వికుంఠానాం విగతసంశ్లేషవిఘాతానామ్ అయ మితి వైకుంఠః" అని నిరుక్తము ఈ శబ్దమును నిర్వచించినది. గరుడుడు భగవానుని అధీనమునుండు స్వభావమును కలవాడు అనుటను "వర్తినే" అనునపుడు "ఇన్" ప్రత్యయము (తాచ్ఛీల్యే ణినిః అను సూత్రము ప్రకారము) తెలుపును. "దాస స్సఖా వాహన మాసనం ధ్వజో య స్తే వితానం వ్యజనం త్రయీమయః" అను శ్రీయామునసూక్తి చొప్పున గరుడుడు భగవానునకు వశుడై, దాసుడై, సఖుడై, వాహనమై, ఆసనమై, ధ్వజమై, మేలుకట్టై, విసనకఱ్ఱయై మారి సకలవిధసేవలను సర్వకాలములయందు చేయును కదా!

మందరపర్వతపక్షమున భగవానుని ఆశ్రయముగాగల స్థితిని కలదని భావము. మందరపర్వతము బరువువలన పాలసముద్రములో మునిగిపోవుటను చూచిన దేవతలు భగవానుని సహాయపడవలసినదిగా ప్రార్థింపగా, స్వామి కూర్మరూపమును దాల్చి, తన వీపుపై మందరపర్వతము ధరించి, సముద్రమున మునుగకుండునట్లు చేసెను. ఆ ఉదంత మిచట వివక్షితము. "ప్రవివేశాథ పాతాళం మంథానః పర్వతోఽనఘ, తతో దేవాః సగంధర్వాః తుష్టువుః మధుసూదనమ్", "శ్రుత్వా హృషీకేశః కమఠం రూప మాస్థితః, పర్వతం పృష్ఠతః కృత్వా శిశ్యే తత్రోదధౌ హరిః" అను శ్రీరామాయణవచనము ఇచట స్మరణీయము. అంతియేగాక, సముద్రమున మందరపర్వతభ్రమణమును భగవదధీనమేనని ఇచట ధ్వనించుచున్నది. "మందరాద్రే రధిష్ఠానం భ్రమతోఽభూ న్మహామునే" అని విష్ణుపురాణము తెలుపుచున్నది.

(శ్రుతిసింధు........మందరాయ) గరుడుని పర్వతముగా రూపించినట్లే వేదములను సముద్రముగా కవి రూపణము చేసిరి. దీనివలన వేదార్థములు అమృతమువలె స్వాదువులు, మనోభోగ్యములను విశేషము ధ్వనించుచున్నది. ఇంకను పలువిధములైన సామ్యములను ఇచట చెప్పనగును. సముద్రములోని లోతు తెలియనట్లే, వేదములు అర్థములోని లోతును తెలియరానిది. సముద్రము అవధి లేనిదైనట్లే, వేదములును **"అనంతా వై వేదాః"** అనునట్లు అపరిమితములు. **"శ్రూయతే నిత్యమ్"** అను వ్యుత్పత్తివలన వేదముయొక్క అవిచ్ఛిన్నత్వము సూచితము. ఈ గుణము సింధువునకు కలదు. గరుత్మంతుని మందరపర్వతముగా నిరూపించుటవలన, జ్ఞానమును సుధగా నిరూపించుటవలన భగవానుడు గరుత్మంతునిద్వారా వేదాంతజ్ఞానమును లోకమున ప్రవర్తింపచేసెనని ధ్వనించుచున్నది.

(మందరాయ) కవ్వముగానున్న మందరమని తాత్పర్యము.

(గరుత్మతే) ఱెక్కలను కలవాడను అర్థము సామాన్యమైనది. ఇచటి ప్రశంసార్థమగు **"మతుప్"** ప్రత్యయమువలన అతిశయమును తెలియుచున్నది. **"భూమనిందాప్రశంసాసు నిత్యయోగేఽతిశాయనే, సంసర్గేఽస్తి వివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయః"** అను సూక్తి ఇచట స్మరింపతగినది. మఱియు, గరుత్మత్ శబ్దమువలన **"సుపర్ణో ఽసి గరుత్మాన్ త్రివృత్తే శిరః"** ఇత్యాదిగా శ్రుతులయందు వర్ణింపబడిన వైభవము స్మారితమగుచున్నది. ఆంధ్రమహాభారతములోని ఆదిపర్వమునను **"ఆతతపక్షమారుతరయఃప్రవికంపిత ఘూర్ణితాచలవ్రాతమహోర్ణవుండు"** ఇత్యాదిగా గరుత్మంతుని ఱెక్కల శక్తి వర్ణింపబడుటను గమనింపనగును. **"గిరతి గగనమ్ ఇతి గరుత్, గౄ-నిగరణే"** అను వ్యుత్పత్తినిబట్టి ఆకాశమును గ్రసించునది అను అర్థమును గరుచ్ఛబ్ద మిచ్చును. అట్టి శక్తి ఒక్క గరుత్మంతుని రెక్కలకే కలదు. మరియు వజ్రాయుధము దెబ్బకు కూడ చలింపనివి కదా ఆ ఱెక్కలు. **"ఉభాభ్యా మేవ పక్షాభ్యాం యథా ఖే పక్షిణాం గతిః, తథైవ జ్ఞాన కర్మభ్యాం ప్రాప్యతే పురుషోత్తమః"** అను సూక్తివలన తత్త్వజ్ఞాని అను పక్షికిగల రెండుఱెక్కలు జ్ఞానము, కర్మము అని తెలియుచున్నది. వేదాత్మకుడగుటచే గరుడుని జ్ఞానవైభవము, భగవానునకు అన్నివిధముల సేవచేయు దాసులలో అగ్రగణ్యుడగుటచే కైంకర్యవైభవమును స్పష్టము. ఇట్లు ఈ విధముగా కూడ గరుడుడు ప్రసస్తమైన రెక్కలను గలవాడు. కావుననే తన రెక్కలనిన గరుత్మంతునకు మిక్కిలి ఇష్టమట. **"తార్క్ష్య పక్షతివదస్య వల్లభామ్"** అని పరాశరభట్టర్ పల్కిరికదా ! పూర్వము పర్వతములన్నిటికి రెక్కలుండెడివి. ఈ విధముగాకూడ మందరపర్వతము గరుత్మంతులమధ్య సామ్యము కలదు. ఇట్లు గరుత్మత్ శబ్దము శ్లిష్టమగుటచే విశేష్యమును శ్లిష్టము.

(నమః) ఈ పదము స్తోత్రకర్తచే వివక్షితమగు ఆకించన్య, అనన్యగతిత్వాది

స్వరూపపూర్తిని తెలుపును. భాగవతములోని ''ద్వ్యక్షర స్తు భవేత్ మృత్యుః త్ర్యక్షరం బ్రహ్మణః పదమ్, మమేతి ద్వ్యక్షరో మృత్యుః న మమేతి చ శాశ్వతమ్'' అను సూక్తి ఇచట స్మరణీయము. పైన వర్ణింపబడిన వైభవమునుకల గరుత్మంతుని ఇష్టార్థసిద్ధికొఱకు నమస్కరింతునని తాత్పర్యము. ఇచటి ఇష్టార్థసిద్ధి పారమార్థికమే భౌతికము కాదు. నమశ్శబ్ద ప్రయోగముద్వారా దేశికులు ఈ స్తోత్ర ప్రారంభములో మంగళాచరణమును చేసినట్లయినది. దీనివలన ''మంగళాదీని మంగళమధ్యాని . . . .'' ఇత్యాది శాస్త్రమర్యాద పాటింపబడినట్లయినది.

ఈ శ్లోకమున మందరపర్వతముగా గరుత్మంతుని రూపించుట సముద్రముగా వేదములను రూపించుట పై ఆధారపడుటచే సమస్తవస్తువిషయకమైన సావయవ రూపకాలంకారము కలదు. శ్రుత్యర్థము అవ్రుతముగా నిగీర్యాధ్యవసిత మగుటచే రూపకాతిశయోక్తియు కలదు. ఈ అతిశయోక్తివలన పైన పేర్కొనబడిన రూపకము అనుప్రాణితమగుచున్నది. కావున ఈ రెండింటియొక్క సంకరము ఇందు కలదు. అంతియేగాక, శ్లోకమున కవికి గరుత్మంతునిపైగల భక్తిరూపభావము ధ్వనించుటచే భావధ్వనియు కలదు. వృత్తము పథ్యావక్త్ర మను అనుష్టుప్ భేదము. ''యుజో ర్జేన సరిద్భర్తుః పథ్యావక్త్రం ప్రకీర్తితమ్'' అని లక్షణము.

మణిప్రవాళవ్యాఖ్యలో సర్పములవలన తమకు ఎట్టి ఆపద రాకుండుటకై కవి ''పన్నగనద్ధాయ'' అని, ఆ సర్పములు తమను స్పృశించినను విషమువలన ఎట్టి అపాయము ఏర్పడకుండుటకై ''సుధోత్పాద మందరాయ'' అనియు పల్కెనని తెలుపబడినది.

భారద్వాజకులతిలక శ్రీ రాజగోపాలాచార్యకృత సంస్కృతవ్యాఖ్యా

యః పుండరీకలోచన మండజకులనాథదండకాగ్ర్యేణ ।
ఐడిష్ట మనువిదం తం కవికరికంఠీరవం గురుం కలయే ॥

వేదాంతలక్ష్మణమునిం వేదగీతగుణార్ణవమ్ ।
వైనతేయం చ వైకుంఠం వందే వాంఛితసిద్ధయే ॥

నిగమశేఖరలక్ష్మణయోగినం నతిపరంపరయాఽధిగతో గురుమ్।
విశదయామి గభీరమనోహరం గరుడదండక మస్య కృపావశాత్ ॥

అథ భగవాన్ అఖిలావనీతల - ప్రస్పమరాసాధారణనిజోదంతకంఠోక్త - నిరవధికమహిమమహనీయః, నిజమాతులవాదిహంసాంబుదాచార్యోపదిష్ట -

శ్రీగరుడమంత్రప్రభావప్రత్యక్షిత -వైనతేయోపదిష్ట నిజమంత్రనిరంతరోపాసన ప్రసాదిత - శ్రీలక్ష్మీహయవదన సాదరసమర్పితలాలామృతాస్వాద - సముల్లసిత సర్వజనీనసకలవిద్యావైశద్యః, స్వకీయవైదగ్ధ్యపరితోషిత- శ్రీరంగరమణ తదీయసహధర్మచారిణీతద్భక్తజన- సరభసవితీర్ణానితరసాధారణ -వేదాంతాచార్య- సర్వతంత్రస్వతంత్ర -కవితార్కికకేసరీబిరుదాలంకృతః, శ్రీమద్వేంకటనాథార్యః, కాంచ్యాం కదాచిత్ ఏతాదృశస్వమహిమాన మసహమానైః పరైః ప్రోత్సాహితస్య స్వభావతోఽహంయోః కస్యచిత్ సర్పజీవినః ప్రసహ్యాహ్వాయమానస్య నిగ్రహం వేదాత్మనో వైనతేయస్యా నుధ్యానేన విధాయ, ఫలోపహితతాదృశస్యానుసంధాన ప్రకారం స్వాశ్రితజనానుగ్రహాయ శ్లోకైనైకేన దండకేన చ నిబధ్నాతి.

నమ ఇతి. (పన్నగనద్ధాయ) -పన్నం పతితం యథా తథా గచ్ఛంతీతి, పదా న గచ్ఛంతీతి వా పన్నగాః భుజంగాః, తైః నద్ధాయ బద్ధాయ. ఆవేధ్యారోప్యాది చతుర్విధాభరణభూతైః భుజంగైః భూషితాయేత్యర్థః. ఏతచ్చాగ్రే వ్యక్తీభవిష్యతి. పక్షే,పన్నగేన యోక్త్రరూపవాసుకినా, బద్ధాయ వేష్టితాయేత్యర్థః, ''మంథానం మందరం కృత్వా యోక్త్రం కృత్వా చ వాసుకిమ్'' (రామాయణే బాలకాండే 45-18) ఇత్యుక్తేః. (వైకుంఠవశవర్తినే) వైకుంఠస్య విష్ణోః, వశే అధీనతాయాం, వర్తితుం శీల మస్యాస్తీతి తాచ్ఛీల్యే ణినిః. ''త్రిష్వధీనే వశో వాంఛాప్రభుత్వాధీనతాసు చ'' ఇతి రత్నమాలాయామ్. ''దాస స్సఖా వాహన మాసనం ధ్వజో య స్తే వితానం వ్యజనం త్రయీమయః'' (స్తోత్రరత్నే - 41) ఇత్యుక్త ప్రకారేణ సర్వదేశ సర్వకాల సర్వావస్థాస్వపి భగవత్కైంకర్యైక నిరతాయేత్యర్థః. పక్షే, ఊర్ధ్వం భగవదధీనస్థితికాయేత్యర్థః. తథాచోక్తం శ్రీమతి విష్ణుపురాణే - ''క్షీరోదమధ్యే భగవాన్ కూర్మరూపీ స్వయం హరిః, మందరాద్రే రధిష్ఠానం భ్రమతోఽభూత్ మహామునే, ఉపర్యాక్రాంతవాన్ శైలం బృహద్రూపేణ కేశవః, తథాపరేణే'' (9-88) తి. తథేతిహాసరత్నే శ్రీమద్రామాయణేఽపి - ''ప్రవివేశాథ పాతాలం మంథానః పర్వతోఽనఘ, తతో దేవా స్సగంధర్వాః తుష్టువుః మధుసూదనమ్,త్వం గతి స్సర్వభూతానాం విశేషేణ దివౌకసాం, పాలయాస్మాన్ మహాబాహో గిరి ముద్ధర్తు మర్హసి, ఇతి శ్రుత్వా హృషీకేశః కామఠం రూప మాస్థితః, పర్వతం పృష్ఠతః కృత్వా శిశ్యే తత్రోదధౌ హరిః, పర్వతాగ్రం తు లోకాత్మా హస్తేనాక్రమ్య కేశవః, దేవానాం మధ్యతః స్థిత్వా మమంథ పురుషోత్తమః'' (రామాయణే బాలకాండే 45-28-32) ఇతి. ఏవ మేవ శ్రీభాగవతాదా వపి. (శ్రుతిసింధుసుధోత్పాదమందరాయ) -శ్రుతి రేవ సింధుః

సముద్రః, క్షీరాంబుధి రితి యావత్. తస్య సకాశాత్ సుధోత్పాదే అమృతోత్పాదనే, సుధాత్వాధ్యవసిత సారార్థోత్పాదన ఇత్యర్థః. అత్ర సారార్థస్య సుధాత్వేన నిగీర్యాధ్యవసానాత్ స్వాద్యత్వసుమనోయోగ్యత్వాదయో గుణా వ్యజ్యంతే. (మందరాయ) - మంథానభూతమందరాఖ్యపర్వతాయేతి రూపకమ్. (గరుత్మతే) - గరుతా యస్య స్త ఇతి గరుత్మాన్. ప్రశంసాయా మతిశాయనే వా మతుప్. తథాచోక్తం- ''భూమనిందాప్రశంసాసు నిత్యయోగేఽతిశాయనే, సంసర్గే ఽస్తి వివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయః''. తస్మై, గరుత్మతే గరుడాయ. గరుత్మచ్ఛబ్దేన చాత్ర ''సుపర్ణో ఽసి గరుత్మాన్ త్రివృత్తే శిరః'' (యజు- 4-1-42) ఇత్యాది శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞాపనేన శ్రుతిప్రసిద్ధవైభవత్వం వ్యజ్యతే. (నమః) - స్వాపకర్షబోధనానుకూలవ్యాపారవిశేషః. తథా చ నిరుచ్యతే* - ''యాః కాశ్చన కృతయో మమ భగవతి, అహ మపి న మమ, భగవత ఏవాహ మస్మీత్యేవ మమ మతాం యోజయత్యతో నమః'' ఇతి. అత ఏవ శ్రీభాగవతే -''ద్వ్యక్షర స్తు భవే న్మృత్యుః త్ర్యక్షరం బ్రహ్మణః పదమ్, మమేతి ద్వ్యక్షరో మృత్యుః, న మమేతి చ శాశ్వతమ్'' ఇతి. (భారతే. శాంతి-13-4) ఆచార్యపాదానుగృహీతరీత్యా ''స్వోత్కృష్టావధిక స్వాపకర్షబోధనానుకూలవ్యాపారవిశేష'' ఇత్యర్థః. భవత్వితి శేషః. తథాచ తాదృశగుణగణపరిమండితం వైనతేయం వాంఛితావాప్తయే ప్రణమామీతి భావః. అత్ర గరుత్మతః మందరత్వేన రూపణస్య శ్రుతేః సింధుత్వరూపణసాపేక్షనిష్పత్తి కత్వాత్ సమస్తవస్తువిషయకం సావయవం రూపకమ్, ''సమస్తవస్తువిషయం శ్రౌతా ఆరోపితా యదా'' (కావ్యప్రకాశే- సూ. 140) ఇతి తల్లక్షణాత్. పన్నగసద్ధత్వాదయః ఉపమాయా మివా త్రాపి అనుగామిన స్సాధారణధర్మాః. తచ్చ సారార్థస్య సుధాత్వేన నిగీర్యాధ్యవసానరూప రూపకాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత మితి ద్వయో స్సంకరః. కవిగతస్య గరుత్మద్విషయకస్య స్వభావస్య వ్యంగ్యత్వాత్ భావధ్వనిః. పథ్యావక్త్రం వృత్తమ్,''యుజోర్జేన సరిద్భర్తుః పథ్యావక్త్రం ప్రకీర్తితమ్'' (వృత్తరత్నాకరే) ఇతి లక్షణాత్.

(1) గరుడమఖిలవేదనీడాధిరూఢం, ద్విషత్పీడనోత్కంఠితా కుంఠవైకుంఠపీఠీకృతస్కంధ మీడే స్వనీడాగతిప్రీతరుద్రాసుకీర్తి స్తనాభోగగాఢోపగూఢం, స్ఫురత్కంటకవ్రాత వేధవ్యథా వేపమానద్విజిహ్వాధిపాకల్పవిష్ఫార్యమాణ స్ఫటావాటికారత్నరోచిశ్ఛటారాజినీరాజితం, కాంతికల్లోలినీరాజితమ్.

అఖిలవేద=సమస్తవేదములు అను, నీడ+అధిరూఢం=గూటిలో నివసించునవి,

* స్తోత్రరత్నే 21తమ శ్లోక వ్యాఖ్యాయాం దేశికానాం సూక్తి రియం.

ద్విషత్పీడన= శత్రువులను పీడించుటలో, ఉత్కంఠిత= మిక్కిలి ఆసక్తినికల, అకుంఠ= అడ్డులేని సామర్థ్యమునుకల, వైకుంఠ= విష్ణువునకు, పీఠీకృత= ఆసనముగా చేయబడిన, స్కంధం=రెండు ప్రక్కలను (పార్శ్వములను) కలవానివి. స్వనీడాగతి= తన గూటికి వచ్చుటచే, ప్రీత = సంతోషించిన, రుద్రాసుకీర్తి= రుద్ర, సుకీర్తి అను భార్యలయొక్క, స్తన+ఆభోగ =స్తనభారముల, గాఢ+ఉపగూఢం=గాఢమైన ఆలింగనములను కలవానిని, స్ఫురత్కంటక=స్ఫుటముగా కనపడు పులకలయొక్క, వ్రాత=సమూహముయొక్క, వేధవ్యథా=గుచ్చుకొనుటచే కల్గిన బాధచే, వేపమాన=కంపించు, ద్విజిహ్వ+అధిప= సర్పరాజులు అను, ఆకల్ప= ఆభరణములచేత, విష్ఫూర్యమాణ= విస్తృతముగా చేయబడిన, స్ఫటావాటికా = పడగలవరుసలోని, రత్న= రత్నముల, రోచిస్ = కాంతులయొక్క, ఛటా = ప్రరోహములయొక్క, రాజి=రేఖలచే, నీరాజితం=హారతి ఇవ్వబడినవానిని, కాంతికల్లోలినీ=కాంతి అను నదిచే, రాజితం=ప్రకాశింప చేయబడినవానిని అగు, గరుడం=గరుడుని, ఈడే=స్తుతింతును.

గరుడదండక మను ఈ స్తోత్రములోని మొదటి చరణ మిది. ఇందు దేశికులు గరుడుని శక్తిని, శత్రువులను సంహరించు సామర్థ్యమును, భక్తుల కష్టములను పోగొట్టు కరుణను స్తుతించుచు, తన పత్నులను ఆలింగనము చేసికొనుటచే కల్గిన ఆనంద సందోహముతో నిండిన మనస్సును కలవాడగుటచే గరుడుడు తమ అభీష్టములను తీర్చుటయందు అభిముఖ్యమును కల్గియున్నాడని పల్కుచున్నారు.

గరుడుడు వేదములు అను గూటిలో నివసించువాడు, శత్రువులను సంహరించుటలో ఉత్కంఠను కల విష్ణువునకు ఆసనముగా చేయబడిన స్కంధభాగమును కలవాడు, అతడు తమ వద్దకు వచ్చుటచే మిక్కిలి సంతోషించిన భార్యలగు రుద్రాసుకీర్తులు తమ స్తనాభోగముతో గాఢముగా ఆలింగనము చేసికొనగా అపుడు కల్గిన సంతోషమువలన గరుడునకు రోమాంచము కలిగెను. ఆ రోమాంచమువలన గరుడుని ఆభరణములవలె చుట్టియున్న సర్పరాజులకు మిక్కిలి బాధకల్గెను. అపుడు ఆ సర్పరాజులు తమ పడగలను విప్పగా అందలి రత్నములయొక్క కాంతుల వరుస గరుడునకు హారతి ఇచ్చినట్లుండెను. ఆ కాంతి ఒక నది వలె ప్రకాశించెను. అట్టి వైభవమును కల గరుడుని స్తుతింతును అని తాత్పర్యము.

(అఖిలవేదనీడాధిరూఢమ్) అఖిల- సమస్త మని అర్థము. ''న ఖిలః అఖిలః''. అను విగ్రహమును చెప్పిన వేదము నశింపనిది, ప్రవాహనిత్యత్వమును కల్గినది, ఎల్లప్పుడును అధ్యయనము చేయబడునది అను అర్థవిశేషము స్ఫురించును. ఇచట నఞ్ నకు తద్భిన్నత్వమును అర్థముగా గ్రహింపనగును. ఈ విశేషణమునకు సకలవేదప్రతిపాద్యుడని అర్థము. ''వేదాత్మా విహగేశ్వరః'' అని యామునులు వచించిరి కదా! గరుడుని వేదాత్మకత్వమును ''వహేయం యజ్ఞాన్ ప్రవిశేయం వేదాన్'', ''సుపర్ణో ఽసి గరుత్మాన్'' ఇత్యాది శ్రుతులు తెలుపుచున్నవి.

ఇచట వేదశబ్దము వేదోప బృంహణమగు పాంచరాత్రమునకును ఉపలక్షకము. ఆ శాస్త్రమున ''పక్షౌ యస్య బృహత్సామ రథంతర మపి ద్వయమ్'' ఇత్యాదిగా గరుడుని వేదరూపత్వము తెలుపబడినది. దేశికులును గరుడపంచాశత్ స్తోత్రమున ''నేత్రం గాయత్ర మూచే శ్రుతిశతశిఖరాభిష్టుతాత్మా గరుత్మాన్'' అనుచు ఈ అంశమును అనుసంధించిరి. గరుడులు పక్షిజాతికి చెందిన వారగుటచే అందుల కనుగుణముగా వేదములు గూటితో పోల్చబడినవి. అంతియేగాక, ''నితరామ్ ఈడ్యతే ఇతి నీడః'' అనునీడ శబ్దవ్యుత్పత్తి వేదమునకును తగియుండుట ఇచట గమనింపతగినది. ''అఖిలవేదనీడాధిరూఢమ్'' అనుటకు ''వేదార్థభూతం, యత్ర విశ్వం భవతి ఏనం నీడ మిత్యుక్తం, భగవంత మాశ్రిత్య ఇత్యర్థః, యద్వా సర్వజగదాశ్రయః వేదార్థరూపో భగవాన్ అధిరూఢో వాహ్యో యస్య సః ఇతి'' అని సంస్కృతవాఖ్య కలదు. దీనిని బట్టి వేదార్థభూతుడైన, సర్వజగద్రూపుడైన భగవానుని ఆశ్రయించినవాడు, ఆ స్వామిని మోయువాడు అనియు చెప్పవచ్చును. ఈ అర్థమున అఖిల వేదనీడ శబ్దములచే భగవానుడు బోధింపబడుచున్నాడు.

(ద్విషత్పీడనోత్కంఠితా....స్కంధం) భగవానుడు ''దేవానాం దానవానాం చ సామాన్య మధిదైవతమ్'' అనునట్లు అందఱికిని దైవమే కావున శత్రువు లెవ్వరు ఉండుటకు అవకాశము లేదు. అయినను తన భక్తులపట్ల అపచార మొనర్చువారిని భగవానుడు తన శత్రువులుగా తలచును. కావుననే శ్రీకృష్ణభగవానుడు దుర్యోధనునితో ''ద్విషదన్నం న భోక్తవ్యం . . . పాండవాన్ ద్విషసే రాజన్, మమ ప్రాణా హి పాండవాః'' అని పల్కెను. ఆశ్రితులకు కల్గు బాధలను తీర్చుటలో, వారిని హింసించువారిని దండించుటలో భగవానుడు మిక్కిలి అభినివేశమును, తొందరను కల్గియుండును. సర్వశక్తి అగు భగవానునకుకూడ సహాయ మొనర్చుననుటచే గరుడుని మహిమాతిశయము తెలుపబడినది. ఆ ప్రయత్నమున స్వామి గరుడుని స్కంధమును తన కాసనముగా చేసికొని పయనించును. ''ధ్వజం మే భవ సదా త్వ మేవ విహగేశ్వర, ఉపరిష్టాత్ స్థితి స్తే ఽస్తు మమ పక్షీంద్ర సర్వదా'' అనుచు స్వామి గరుడుని స్కంధమును తనకు ఆసనముగా చేసికొనెను అని భారతము తెలుపుచున్నది. లేక, గరుత్మంతుడే స్వయముగా తన స్కంధమును భగవానునకు ఆసనముగా చేయుననియు చెప్పవచ్చును. ఇచట ''ద్విషత్పీడనోత్కంఠితః, అకుంఠవైకుంఠపీఠీకృతస్కంధః'' అని విశేషణో భయపదముగా అన్వయింపవీలున్నను, ఈ చరణములోని మిగిలిన విశేషణము లన్నియు వ్యస్తములుగా నుండుటచే దీనిని కూడ అట్లే అన్వయించుట స్వరసము. ఈ విశేషణము ద్వారా కవి గరుడుని స్వాభిమతార్థ ఘటకత్వమును సూచించిరి.

ఇట్లు భగవానునకు యుద్ధయాత్రలో ఉపకరించుటకై గరుడుడు వెడలినపుడు, తద్విరహమువలన సంతప్తలైన రుద్రాసుకీర్తులను గరుడపత్నులు విజయపూర్వకముగా గరుడుడు

తిరిగివచ్చుటను చూచి ఆనందాతిశయముతో గాఢముగా స్వయముగా కౌగిలించుకొనుట, అందువలన గరుడునకు నిరతిశయసుఖము కల్గుట అనంతర విశేషణమువలన తెలియుచున్నది.

(స్వనీడా....నీరాజితం) శ్రీరామచంద్రుడు జనస్థానమున పదునాల్గువేల రాక్షసులను సంహరించి, తిరిగివచ్చుటను చూచిన సీతాదేవి **''తం దృష్ట్వా శత్రుహంతారం.... బభూవ హృష్టా వైదేహీ భర్తారం పరిషస్వజే''** అనునట్లు మిక్కిలి సంతోషించినదై, భర్తను స్వయముగా ఆలింగనము చేసికొనినట్లే, ఇచటను గరుడుడు విజయోత్సాహముతో తిరిగిరాగా రుద్రాసుకీర్తులు సంతోషముతో గాఢాలింగన మొనర్చుకొనిరి. అచింతితముగ లభించిన పత్నీ పరిరంభణము గరుడునకు పులకలు కల్గించినది. గరుడునకు తన రెక్కలవలె రుద్రాసుకీర్తులను పత్ను లన్నను మిక్కిలి ఇష్టము. ఈ సందర్భమున కవి కంటక శబ్దమును ప్రయోగించుట గమనింపదగినది. ఈ శబ్దము **''కంటకః...రోమాంచే చ ద్రుమాంగే చ''** అను విశ్వనిఘంటువుప్రకారము రోమాంచమును, ముల్లును తెలుపును. గరుడుని రోమాంచములు ముళ్లవలె గుచ్చుకొనుటచే, అతనికి ఆభరణమువలె చుట్టియున్న సర్పరాజులు బాధను పొంది, తమ పడగలను విప్పినవి. గరుడునకు సర్పములు ఆభరణము లనుట మొదటి శ్లోకములోని **''పన్నగస్థాయ''** అను ప్రయోగము వలన, **''వామే వైకుంఠ శయ్యా''** ఇత్యాది గరుడపంచాశత్ శ్లోకమువలన తెలియుచున్నది. సర్పరాజుల పడగలలోని రత్నముల కాంతులచే గరుడునకు విజయోత్సవమున దృష్టిదోషపరిహారార్థము మంగళహారతి ఇవ్వబడినదనుటచే ఇచట అతిశయోక్తి కలదని చెప్పనగును. సర్పములు ద్విజహ్వ లగుట భారతములోని అమృతహరణ వృత్తాంతము తెలుపుచున్నది. స్వర్గమునుండి తాను తెచ్చిన అమృతకలశమును దర్భలపై ఉంచి, గరుడుడు వెడలిపోగా,సర్పములు స్నానముచేసి, పిమ్మట అమృతమును భుజింపవలెనను నియమముచే స్నానమునకై పోయిరి. ఇంతలోగా దేవేంద్రుడు వచ్చి అమృతమును తీసికొనిపోయెను. అపుడు ఒకటి, రెండు బిందువులు దర్భలపై చిందగా, తిరిగి వచ్చిన సర్పములు అమృతము కన్పింపకపోవుటచే దర్భలపైనున్న అమృతబిందువులను నాకినవి. అపుడు వాని నాలుక చివర రెండుగా చీలెను. అప్పటి నుండి అవి ద్విజిహ్వ లయ్యెను. ఈ ఉదంతము **''సోమస్థాన మిదం చేతి దర్భాన్ తే లిలిహుః తదా, తతో ద్విధా కృతా జిహ్వా సర్పాణాం తేన కర్మణా''** అని శ్రీభారతమున తెలుపబడినది. **''ద్విజిహ్వాకల్ప''** అనునపుడు **''ద్విజిహ్వా ఏవ ఆకల్పా''** - సర్పములే ఆభరణములు అను అవధారణాపూర్వపద కర్మధారయ సమాసమును చెప్పనగును. అప్రకృతములగు ఆభరణములకు స్వతస్సిద్ధముగా (సర్పములు) పడగలనువిప్పుటలో కారణ మగుటకు అవకాశము లేదు. కావున ప్రకృతములగు సర్పరూపమున అవి పరిణమించుట అపేక్షితమగుటచే పరిణామాలంకారము ఇచట కలదు.

(కాంతికల్లోలినీరాజితమ్) కాంతిని నదితో పోల్చుటచే ఉపమాలంకారము.

''నీరాజితం'', ''కాంతికల్లోలినీరాజితం'' అనుటచే ఛేకానుప్రాస, ''ద్విషత్పీడనోత్కంఠిత'' అను విశేషణమున ''ఠ'' కారము పలుమార్లు ఆవృత్త మగుటచే వృత్త్యనుప్రాసయుకలవు. అట్లే, ''వేదనీడ'' అనునపుడు ఉపమయు కలదు. ఈ అలంకారముల పరస్పరనైరపేక్ష్యముచే తిలతండులరూపమైన సంసృష్టి కలదు.

''స్వనీడాగతిప్రీత'' అను విశేషణమున రుద్రాసుకీర్తులకు, గరుడునకు మధ్యకల పరస్పరవిషయకమైన రతి అను స్థాయి విభావములచే, గాఢాలింగనాది అనుభావములచే, రోమాంచాదులను సాత్త్వికభావములచే, ''ప్రీతి'' అను పదముచే వ్యక్తమైన హర్షమను వ్యభిచారిభావముచే పరిపుష్టమై శృంగారరసరూపమును పొందుచున్నది. ఈ శృంగారరసము కవికి గరుడుని పట్లగల భక్తిరూపరతికి అంగమగుటచే ఇందు రసవదలంకారము అను గుణీభూతవ్యంగ్యవిశేషము కలదు.

వ్యాఖ్య :- అథాస్య నిజాంగనాలింగనానందసందోహతుంది లాంతరంగతయా స్వాభిమతార్థసాధనాభిముఖ్య మభివ్యంజయన్, అండజనాథ మేతం దండకేనా నునాథతి గరుడ మితి. గరుడ మీడే ఇత్యన్వయ. తం విశినష్టి అఖిలేతి. (అఖిలవేదనీడాధిరూఢం) అఖిలః కృత్స్నః, యద్వా, న ఖిలః అఖిలః, ఖిలభిన్నః పఠ్యమాన ఇత్యర్థః. తదుక్త మభియుక్తైః ''తత్సాదృశ్యం తదన్యత్వం తదల్పత్వం విరోధితా, అప్రాశస్త్య మభావ శ్చ నఞర్థాః షట్ ప్రకీర్తితాః'' ఇతి. స చాసౌ వేద శ్చ అఖిలవేదః, స ఏవ నీడః కులాయః. ''కులాయో నీడ మస్త్రియా'' మిత్యమరః. త మధిరూఢం, తత్ర వసంత మిత్యర్థః. సర్వవేదప్రతిపాద్య మితి యావత్. తథా చ శ్రూయతే - ''వహేయం యజ్ఞాన్ ప్రవిశేయం వేదాన్'' (సౌపర్ణశ్రుతిః), ''సుపర్ణోఽసి గరుత్మాన్, త్రివృత్తే శిరో గాయత్రం చక్షుః. తస్య గాయత్రీ చ జగతీ చ పక్షా వభవతామ్. ఉష్ణిక్ చ త్రిష్టుప్ చ ప్రష్ట్యౌ, అనుష్టుప్ చ పంక్తి శ్చ ధుర్యౌ, బృహత్యేవోద్ధి రభవత్. స ఏతం ఛందోరథ మాస్థాయ, ఏత మధ్వాన మనుసమచరత్'' (యజు. తైత్తిరీయే. 4-1-42) ఇత్యాది. వేదేత్యనేన తదుపబృంహణ మపి వివక్షితమ్. తథాచ, శ్రీభగవచ్ఛాస్త్రే ''పక్షౌ యస్య బృహత్సామ రథంతర మపి ద్వయమ్, అక్షిణీ చాపి గాయత్రీ త్రివృత్ సామ శిరః స్మృతమ్, స్తోమ ఆత్మా నమ స్తస్మై వామదేవోఽంగ సంపదే'' ఇతి. ''నేత్రం గాయత్ర మూచే త్రివృదితి చ శిరో నామధేయం యజూంషి, ఛందాంస్యంగాని ధిష్ణ్యాత్మభి రజని శఫై ర్విగ్రహో వామదేవ్యమ్, యస్య స్తోమాత్మనోఽ సౌ బృహదితర గరుత్తాదృశామ్నాయపుచ్ఛః, స్వాచ్ఛంద్యం నః ప్రసూతాం శ్రుతిశతశిఖరాభిష్టుతాత్మా గరుత్మాన్'' (గరుడపంచాశతి-3) ఇత్యాచార్యపాదై రప్యుక్తమ్. (ద్విషత్పీడనోత్కంఠితాకుంఠ- వైకుంఠపీఠీకృతస్కంధం) - ద్విషతాం శత్రూణాం,పీడనే

హింసనే, ఉత్కంఠితస్య ఉద్యుక్తస్యేతి యావత్. అకుంఠస్య స్వోద్యోగే నివారకాంతరరహితస్య, వైకుంఠస్య విగతః కుంఠః యస్య సః, స ఏవ వైకుంఠః ఇతి స్వార్థికః ప్రత్యయః. తస్య, స్వత స్సర్వత్ర ప్రతిహతిరహితస్య భగవతో విష్ణోః, పీఠీకృతౌ ఆసనీకృతౌ స్కంధౌ అంసౌ యేన తమ్, భగవతో యాత్రావసరే భక్త్యతిశయేన స్వయ మేవాసనీభూయ సన్నద్ధో భవతీతి భావః. యద్వా, తాదృశ వైకుంఠేన పీఠీకృతౌ స్కంధౌ యస్యేతి షష్ఠీబహువ్రీహిః. తథాచ, సర్వశక్తేనాపి భగవతా స్వసామర్థ్యపరామర్శనేన రణే అపేక్షితసాహాయ్యక ఇతి తన్మహిమాతిశయ స్సిద్ధః. తేన చ స్వాభిమతార్థఘటకత్వం ప్రకటీకృతమ్. ఏవం వైనతేయస్య భగవతః యుద్ధయాత్రావసరే స్వవిరహేణ సంతప్తయోః స్వపత్న్యోః విజయపూర్వక మాగమనసమయే ఉత్కంఠితయోః స్వయంగ్రహాశ్లేష సుఖితత్వమాహ స్వనీడేతి. (స్వనీడాగతిప్రీత - రుద్రాసుకీర్తిస్తనాభోగగాఢోపగూఢ స్ఫురత్ - కంటకవ్రాతవేధవేపమాన - ద్విజిహ్వాధిపాకల్పవిష్ఫార్యమాణ - స్ఫటావాటికా - రత్నరోచి- చ్ఛటారాజి- నీరాజితం) - స్వనీడాగ త్యా నిజగృహాగమనేన, ప్రీతయోః ముదితయోః, రుద్రాసుకీర్త్యోః తదాఖ్యదేవ్యోః, స్తనాభోగేన స్తనభరేణ, ''స్తనాభోగ స్తనభర'' ఇత్యుక్తేః. యత్ గాఢోపగూఢం దృఢతరోపగూహనమ్. భావే క్తః. స్తనాలింగన మితి యావత్. తదాహ వాత్స్యాయనః ''స్తనాభ్యా మురః ప్రవిశ్య తత్రైవ భార మారోపయే దితి స్తనాలింగనమ్'' ఇతి. తేన స్ఫురతాం ప్రాదుర్భవతాం, కంటకానాం రోమాంచానాం, ''సూచ్యగ్రే క్షుద్రశత్రౌ చ రోమహర్షే చ కంటక'' ఇత్యమరః. వ్రాతేన సమూహేన, యో వేధః అభిఘాతః, తేన వ్యథయా హింసయా, వేపమానాః కంపమానాః, ద్వే జిహ్వే యేషాం తే ద్విజిహ్వాః ద్విరసనాః. అమృతకలశాదధస్తా దాస్తీర్ణదర్భలేహనేన ద్విధాభూతరసనత్వయా ద్విజిహ్వేతి నామభాజ ఇత్యర్థః. తథాచోక్తం శ్రీమన్మహాభారతే- ''సోమస్థాన మిదం చేతి దర్భాం స్తే లిలిహు స్తదా, తతో ద్విధా కృతా జిహ్వా సర్పాణాం తేన కర్మణా, ద్విజిహ్వా శ్చ కృతా స్సర్పా గరుడేన మహాత్మనా'' (భారతే- ఆది - 34-23) ఇతి. తేషా మధిపాః అనంతవాసుక్యాదయః. త ఏవాకల్పాః భూషణాని. ''అనంతో వామకటకో యజ్ఞసూత్రం తు వాసుకిః, తక్షకః కటిసూత్రం తు హారః కార్కోటక స్తథా, పద్మో దక్షిణకర్ణే తు, మహాపద్మ స్తు వామతః, శఙ్ఖ శ్శిరఃప్రదేశే తు గుళిక శ్చ భుజాంతరే, ఏతై రష్టోరగై రాద్యైః భూషితం భుజగోత్తమైః'' ఇతి శ్రీసాత్వతోక్తప్రకారేణ కటకాద్యాభరణభూతాః అనంతవాసుక్యాదయః సర్పశ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః. ఏతదేవాచార్యపాదైః వ్యక్త ముక్తం శ్రీగరుడపంచాశతి (36) -''వామే వైకుంఠశయ్యాఫణిపతికటకో వాసుకిబ్రహ్మసూత్రో, రక్షే న్న స్తక్షకేణ గ్రథితకటితటః చారుకార్కోటహారః, పద్మం

క్ష్ణే ఽపసవ్యే ప్రథి మవతి మహాపద్మ మన్యత్ర బిభ్రత్ చూడాయాం శంఖపాలం గులిక మపి భుజే దక్షిణే పక్షిమల్లః'' ఇతి. తై ర్విష్ఫార్యమాణానాం విస్తార్యమాణానాం, స్ఫుటానాం ఫణానాం, వాటికాసు పంక్తిషు, (వర్తమానానాం), రత్నానాం మణీనాం సంబంధినీనాం, రోచిశ్ఛటానాం కాంతిప్రరోహాణాం, రాజ్యా రేఖయా, ''శ్రేణీ రేఖా స్తు రాజయ'' ఇత్యమరః. నీరాజితం కృతరాత్రికమంగళమ్. లోకే దృష్టిదోషపరిహారార్థం క్రియమాణా రాత్రికమంగళ మస్య స్వభూషాభూతపన్నగఫణామణిదీప్తిభిః స్వయ మేవ సంజాత మితి భావః. ఏవం వీరశ్రియా సమాగతస్యాస్య ఉక్తరీత్యా ఫణామణిదీప్తిప్రసరేణాపి శోభాతిశయ మాహ కాంతీతి. (కాంతికల్లోలినీ - రాజితం) కాంతిః కల్లోలినీవ కాంతికల్లోలినీ, తయా రాజితం దీప్తమ్. కాంతిప్రవాహభాసుర మిత్యర్థః. (గరుడం) ''గురుం భారం సమాసాద్యోడ్డీన ఏష విహంగమః, గరుడ స్తు ఖగశ్రేష్ఠః తస్మాత్ పన్నగభోజన'' ఇతి నిరుక్తనామానం వినతానందనమ్, (ఈడే)-స్తౌమి. అత్ర ''నీరాజితం కాంతికల్లోలినీ రాజితమ్'' ఇతి ఛేకానుప్రాసః, ''సో ఽనేకస్య సకృత్ పూర్వః'' (కావ్యప్రకాశే- సూ 106) ఇతి లక్షణాత్. వ్యవహితానా మపి వ్యంజనానాం సకృత్ సామ్యే అయమ్. అవ్యవధానపక్షే తు వృత్త్యనుప్రాసః. ఉభయత్రాపి సర్వసామ్యా దభ్యుచ్చయః. న చాత్ర యమకం శక్యశంకం, తత్ప్రయోజకస్థాననియమాభావాత్. ''ద్విషత్పీడనోత్కంఠితే''త్యత్ర తకారస్యా సకృదావృత్తేః వృత్త్యనుప్రాసః, ''ఏకస్యా ప్యసకృత్ పరః'' (కావ్యప్రకాశే) ఇతి లక్షణాత్. ''ద్విజిహ్వాధిపాకల్పే'' త్యత్ర ద్విజిహ్వాధిపా ఏవాకల్పా ఇతి మయూరవ్యంసకాదిసమాసాశ్రయేణ ఉత్తరపదార్థత్వాత్ ప్రధానస్యారోప్యమాణస్య విషంయిణ ఆకల్పస్య స్వతః ఫణావిస్తారకత్వరూపప్రకృతకార్యోపయోగిత్వాసంభవేన ప్రకృతద్విజిహ్వాధిరూపవిషయాత్మతాపరిణత్యపేక్షణాత్ పరిణామాలంకారః. ''పరిణామః క్రియార్థ శ్చేత్ విషయీ విషయాత్మనా'' (చంద్రాలోకే) ఇతి లక్షణాత్. న చాత్ర ద్విజిహ్వాధిపా ఆకల్ప ఇవేతి ఉపమితసమాసాశ్రయణేన ఉపమా స్యా దితి వాచ్యమ్, ''అనంతో వామకటకః'' ఇత్యాది సమనంతరోదాహృతప్రమాణ - పర్యాలోచనాయాం భేదప్రధానోపమాపేక్షయా అభేదప్రధానరూపకస్యైవ స్వరసతయా ప్రతీతేః. యద్యుపమాయా మపి కవిసంరంభ ఇతి సహృదయహృదయం, తదా ద్వయో రపి సాధకబాధకప్రమాణాభావాత్ సందేహసంకరో ఽస్తు. ''కాంతికల్లోలినీ'' త్యత్రోపమా, ''వేదనీడే'' త్యత్ర రూపకమ్. ఏతేషాం త్రయాణా మనుప్రాసస్య చ మిథో నైరపేక్ష్యాత్ తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః,''సేష్టా సంసృష్టి రేతేషాం భేదేన యదిహ స్థితిః''

(కావ్యప్రకాశే- సూ 207) ఇతి లక్షణాత్. ''స్వనీడాగతిప్రీతే''త్యత్ర రుద్రాసుకీర్త్యోః, గరుడస్య చ పరస్పరవిషయిణీ రతిః స్థాయిభావః. తాదృశై ర్విభావై రాలింగనాదిభిః అనుభావైః, రోమాంచాదిభి స్సాత్త్వికభావైః, ప్రీతిపదాభివ్యంజితేన హర్షేణ చ సంచారిణా పరిపుష్యమాణః శృంగారావస్థా మాపద్యత ఇతి ధ్వన్యమానః శృంగారరసః కవిగతాయా గరుడ విషయరతే రంగభూత ఇతి రసవా నలంకారః. తథా చ తల్లక్షణమ్ '' అంగభావం రసో యత్ర భావం ప్రత్యథవా రసమ్, భజేత్ స తత్ర రసవదలంకార ఇతీరితః'' ఇతి.

(2) జయ గరుడ, సుపర్ణ, దర్వీకరాహార, దేవాధిపాహారహారిన్, దివౌకస్పతిక్షిప్త దంభోలిధారాకిణాకల్ప, కల్పాంతవాతూలకల్పోదయానల్ప వీరాయితోద్యచ్చమత్కార-దైత్యారిగరుత్మన్, జైత్రధ్వజారోహనిర్ధారితోత్కర్ష, సంకర్షణాత్మన్, మరుత్పంచకాధీశ సత్యాదిమూర్తే న కశ్చిత్ సమ స్తే నమ స్తే పున స్తే నమః.

సుపర్ణ=గొప్ప రెక్కలను కలవాడా!, దర్వీకరాహార=పాములను ఆహారముగా కలవాడా!, దేవాధిప+ఆహారహారిన్=దేవతలకు ప్రభువగు ఇంద్రునకు ఆహారమగు అమృతమును హరించినవాడా! దివౌకస్పతి=దేవేంద్రునిచే, క్షిప్త=ప్రయోగింపబడిన, దంభోళి=వజ్రాయుధము యొక్క, ధారా=అంచుయొక్క దెబ్బలచే ఏర్పడిన, కిణ+ఆకల్ప=కాయలను ఆభరణముగా కలవాడా ! కల్పాంతవాతూల=ప్రళయ కాలములోని గాలివలె, ఉదయ=ఉత్పత్తినికల, అనల్ప=అంతులేని, వీరాయిత=వీర్యముచే, ఉద్యత్‌చమత్కార=ఉదయించిన చమత్కారమును కలవాడా! దైత్యారి=విష్ణువుయొక్క, జైత్ర=విజయమునకు (సూచకమగు) ధ్వజ+ఆరోహ=ధ్వజమును అధిరోహించుటచే, నిర్ధారిత=నిశ్చయింపబడిన, ఉత్కర్ష=మహిమను కలవాడా ! సంకర్షణాత్మన్=సంకర్షణస్వరూపా! మరుత్‌పంచక+అధీశ=ప్రాణము మొదలగు అయిదు విధములైన వాయువులకు అధిష్ఠానదైవమా! సత్యాదిమూర్తే=సత్యము మొదలగు అయిదువిధములైన మూర్తులను కలవాడా! గరుత్మన్=గొప్ప రెక్కలను కలవాడా! హే గరుడ=ఓ గరుడా! జయ=సర్వోత్కర్షతో వెలుగొందుదువు గాక! తే=నీకు, సమః=సమానుడు, న కశ్చిత్=ఎవ్వడును లేడు, తే=నీకు, నమః=నమస్కారము,పునః=మరల, తే=నీకు, నమః=నమస్కారము.

యుద్ధమునుండి తిరిగివచ్చిన గరుడునకు మంగళాశాసనమును నిరుపమానములగు సంబోధనలద్వారా చేయుట ఈ చరణములోని ప్రధానాంశము.

గొప్ప రెక్కలను కలవాడా! సర్పములను ఆహారముగా కలవాడా! ఇంద్రునకు ఆహారమగు అమృతమును హరించిన వాడా! ఇంద్రునిచే ప్రయోగింపబడిన వజ్రాయుధము యొక్క అంచు తగులుటచే ఏర్పడిన కాయలను (కిణములను) ఆభరణముగా కలవాడా!

ప్రళయకాలములో పుట్టు వాయువువంటి జన్మప్రకారమును కలవాడా! సాటిలేని వీర్యముచే కల్గిన సామర్థ్యమును కలవాడా! విష్ణువుయొక్క విజయమునకు సూచకమగు ధ్వజమున నుండుటచే తెలిసికొనబడిన మహిమను కలవాడా! సంకర్షణరూపా! ప్రాణము మొదలగు అయిదు విధములైన వాయువులకు ఆదిదైవములగు సత్యము మొదలగు అయిదు విధములైన రూపములను కలవాడా! గరుత్మంతుడా! సర్వోత్కర్షతో వెలుగొందుము. నీకు సాటి ఎవ్వరునులేరు. నీకు నమస్కారము. మరల నమస్కారము అని భావము.

(సుపర్ణ) గరుడుని అమృతహరణముచే కోపించిన ఇంద్రుడు వజ్రాయుధమును ప్రయోగింపగా, అపుడు ఆ ఆయుధమునకు సమాధానముగా గరుడుడు తన ఱెక్కలను అడ్డు నిలిపెను. కావున గరుత్మంతునకు సుపర్ణుడనుపేరు కల్గెను. ఈ విషయము ''వజ్రస్య చ **కరిష్యామి తవ చైవ శతక్రతో, ఏతత్పత్రం త్యజామ్యేకం యస్యాంతం నోపలప్స్యసే, తదుత్సృష్ట మభిప్రేక్ష్య తస్య వర్ణ మనుత్తమమ్, హృష్టాని సర్వభూతాని నామ చక్రే గరుత్మతః, సుపర్ణం పత్ర మాలక్ష్య సుపర్ణో உయం జయత్వితి''** అను శ్రీమహాభారత శ్లోకమువలన వ్యక్తమగుచున్నది. వజ్రాయుధము దెబ్బకు సైతము చలింపని గరుడుడు ఆ ఆయుధముపై, ఇంద్రునిపై నున్న గౌరవము కారణముగా ఒక ఈకను మాత్రము వదలెనట. అట్టి శక్తివంతమైన ఱెక్కలను కల్గిన వాడగుటచే గరుత్మంతుడు సుపర్ణుడయ్యెను. ఇట్లు ఈ నామము గరుత్మంతుని అసాధారణశక్తిని తెలుపును. ఈ అంశమును దేశికులు గరుడపంచాశత్‌లోని **''యః స్వాంగే సంగరాంతః''** అను శ్లోకమున తెలియజేసిరికదా! సుపర్ణశబ్దము సాత్వతసంహితలో గరుడవ్యూహవిశేషమును తెలుపునని చెప్పబడినను. ఇచట గరుత్మంతునకు పర్యాయముగా ప్రయోగింపబడినదని తెలియనగును.

(దర్వీకరాహార) గరుత్మంతుడు పాములను ఒకేసారి భుజింప ప్రయత్నింపగా, సర్పములు భయపడి, దినమున కొక సర్పముచొప్పున అతనికి ఆహారము కాగలమని గరుత్మంతుని ప్రార్థించినవి. గరుడుడు అందులకు సమ్మతించెను. ఈ అంశము గరుడపంచాశత్‌లోని **''పాయా న్నః ప్రత్యహం తే కమపి విషధరమ్''** అను శ్లోకమున ప్రస్తావింపబడినది.

(దేవాధిపాహారహారిన్) ఇంద్రునకు ఆహారమగు అమృతమును హరించుటను స్తుతించుట ఎట్లు తగును ? అనినచో తల్లి దాస్యమును బాపుటకొఱ కగుటచే ఇచట స్తుతింపబడినది అనిచెప్పనగును. మరియు అనంతరవిశేషణమున కిది మూలము. **''మనోజవా అయమాన ఆయసీ మతరత్ పురమ్ దివం సుపర్ణో గత్వా య సోమం వజ్రిణ ఆభరత్''** అని వేదము, **''అచ్ఛినత్ తరసా మధ్యే సోమ మభ్యద్రవ త్తతః, ఉత్పపాత జవేనైవ యంత్ర మున్మథ్య వీర్యవాన్''** అని పంచమవేదమును ఈ వృత్తాంతమును స్తుతించినవి.

(దివౌకస్పతి. . . కిణాకల్ప) కిణ మనగా శరీరమున కాయవలె గట్టిపడిన భాగము. ఇంద్రుడు ప్రయోగించిన వజ్రము తగిలిన చోట గరుత్మంతుని శరీరము గట్టిపడి కాయగా మారెను. అదియే కిణము. ఆ కిణము గరుడుని పరాక్రమమునకు, ధైర్యమునకు చిహ్నమగుటచే గొప్ప ఆభరణము. లోకమున యుద్ధమున తగిలిన దెబ్బలచే ఏర్పడిన కిణములను వీరులు గొప్ప ఆభరణములుగా తలచుట పరిపాటియే కదా! కాళిదాసుకూడ ''ప్రత్యాదిష్టాభరణరుచయః చంద్రికా చంద్రహాసైః'' అనుచు ఈ విషయమును ప్రస్తావించెను. వజ్రాయుధము దెబ్బకును ఏమాత్రము చలింపని గరుడుని విక్రమాతిశయమును తరువాతి సంబోధన సూచించుచున్నది.

(కల్పాంత....చమత్కార) ప్రళయకాలఝంఝామారుతమువలె ఆర్భాటముగా ఉదయించుటద్వారా గరుడుడు అపూర్వమైన వీర్యమును ప్రకాశింపచేయుచు చమత్కారమును కల్గించెను అని తాత్పర్యము. ఇట్టి విక్రమాతిశయము భగవానుని గౌరవమునకు కారణమయ్యెను. ఈ అంశమును అనంతరవిశేషణము సూచించున్నది.

(దైత్యారి....నిర్ధారితోత్కర్ష) గరుడుని విక్రమాటోపమును చూచిన భగవానుడగు శ్రీమన్నారాయణుడు అతనిని తన ధ్వజముపై గుర్తుగా చేసికొనెను. ''తథేతి చ హసన్ ప్రాహ హరిః నారాయణః ప్రభుః, ధ్వజం చ మే భవ సదా త్వ మేవ విహగేశ్వర'' అని భారతమున ఈ అంశము తెలుపబడినది. గరుడధ్వజుడని భగవానునకు నిరూపకనామము కలదుకదా! ''కరుడప్పుళ్ కొడి'' అని ఆళ్వార్లును ఈ విషయమును అనుసంధించిరి. ''పైయుడైనాకప్పకైక్కొడియానుక్కు'' ఇత్యాది పలుసూక్తులును ఇచట స్మరణీయములు.

(సంకర్షణాత్మన్) సంకర్షణమూర్తినుండి పుట్టినవాడగుటచే ఇచట తద్రూపిగా గరుడుడు అనుసంధింపబడెను. కావున కార్యకారణమునకు అభేదోపచారము (అనగా కార్యమే కారణముగా పేర్కొనుము) అని చెప్పనగును. గరుడుడు సంకర్షణమూర్తిసంజాతు డనుటకు సాత్వత సంహితలోని ''విష్ణోః సంకర్షణాఖ్యస్య విజ్ఞానులశాలినః, మూర్తిః జ్ఞానబలాఖ్యాయా సర్వాధారస్వరూపిణీ, మహిమేతి జగద్ధాతు ర్విజ్ఞేయా విహగేశ్వరః'', ''స్వానందధామనిష్ఠస్య దేవస్య చతురాత్మనః, సంకర్షణాంశాత్ సంపూర్ణవిజ్ఞానబలసంకులాత్, అవతార్యావృతైః భోగైః'' ఇత్యాది ప్రమాణవాక్యములు, గరుడపంచాశత్‌లోని ''సిద్ధిః సాంకర్షణీ సా'' అను శ్లోకమును అనుసంధేయములు.

(గరుత్మన్) ప్రశస్తములైన పక్షములను (ఱెక్కలను) కల్గినవాడు. గరుడగాయత్రిలోని ''తత్పురుషాయ విద్మహే సువర్ణపక్షాయ ధీమహి'' ఇత్యాది వాక్యములు ఇచట స్మరింపతగినవి. గరుడుని ఱెక్కలు అమోఘమైన శక్తిని, అందమును కల్గినవని తాత్పర్యము.

(మరుత్పంచకాధీశ....మూర్తే) ప్రాణము, అపానము, సమానము, ఉదానము, వ్యానము అను అయిదు విధములైన వాయువులకును, క్రమముగా సత్య, సుపర్ణ, గరుడ, తార్క్ష్య, విహగేశ్వరులు అధిదైవతములు. సాత్వతసంహితలోని "ప్రాణాపానసమానోదాన వ్యానప్రాణరూపిణః, మధ్యస్థస్య ఖగేశస్య బహిః ప్రాగాదితః క్రమాత్, సత్య స్సుపర్ణో గరుడః తార్క్ష్య శ్చ విహగేశ్వరః" అని, "నమః ప్రాణాదివాయూనా మీశానాయ గరుత్మతే" ఇత్యాది ప్రమాణములు ఇచట అనుసంధేయములు. గరుడపంచాశత్‌లో దేశికులును "సత్యాద్యైః సాత్వతాది" అనుచు ఈ అంశమును అనుసంధించిరి.

(తే నమః పున స్తే నమః) భగవానుని విషయమున వేదము "భూయిష్ఠాం తే నమ ఉక్తిం విధేమ" అని అనుసంధించిన క్రమమును గరుడుని విషయమున కవి అనుసరించుచు, మంగళమును ఆశాసించుచున్నారు. ఇచట నమశ్శబ్దపౌనఃపున్యము ఆదరాతిశయమును చాటును. "ప్రశంసాయాం ప్రతిజ్ఞాయాం ప్రలాపే తర్జనేఽపి చ, భయే చ విజయే చైవ పౌనః పున్య మలంకృతిః" అను శ్లోకము ఇందులకు ప్రమాణము. "నమో నమో వాఙ్మన సాతిభూమయే" అని శ్రీయామునులును ఈ క్రమమును అనుసరించిరి. ఈ చరణములోని సుపర్ణాది విశేషణములన్నియు "జి" ధాత్వర్థమగు సర్వోత్కృష్టతను ఉద్దేశించి ప్రయోగింపబడిన వగుటచే సాభిప్రాయకములు. కావున పరికరాలంకారము అంతట కలదని చెప్పనగును. అట్లే, విశేష్యమగు గరుడనామమును సాభిప్రాయకమగుటచే పరికరాంకురమును కలదు అని సంస్కృత వ్యాఖ్యాత వివరించెను. "కల్పాంతవాతూలకల్ప" అనునపుడు "కల్పప్" ప్రత్యయప్రయోగముచే ఉపమ, "ఆహారహారిన్" అనునపుడు అనుప్రాసయు కలదు. పూర్వచరణములోవలెనే ఇచటను కవికి గరుడుని విషయమునగల రతిరూపభావము ధ్వనించుటచే భావధ్వనియు కలదు.

వ్యాఖ్యా :- అథ యుద్ధా జ్జయశ్రియా సమాగతస్య భగవతో గరుత్మతః నిరుపమాపదానప్రతిపాదకై స్సంబుద్ధిభిః జయ మాశంసతే జయేతి. హే గరుడ, జయేత్యన్వయః. (సుపర్ణ) -శోభనం పర్ణం యస్య తస్య సంబుద్ధిః. అమృతాహరణ క్రుద్ధవృద్ధశ్రవఃప్రహిత -వజ్రాయుధప్రత్యర్త్రీకృత-శోభనపక్షవత్తయా దేవాదికృతసుపర్ణనామధేయేత్యర్థః. తదుక్తం శ్రీమన్మహాభారతే -"వజ్రస్య చ కరిష్యామి తవ చైవ శతక్రతో, ఏతత్పత్రం త్యజా మ్యేకం యస్యాంతం నోపలప్స్యసే, తదుత్కృష్ట మభిప్రేక్ష్య తస్య పర్ణ మనుత్తమమ్, హృష్టాని సర్వభూతాని నామ చక్రే గరుత్మతః, సురూపం పత్ర మాలక్ష్య సుపర్ణో ఽయం భవత్వితి" (భారతే- ఆది - 33-21) ఇతి, "యః స్వాంగే సంగరాంతః గరుదనిలవస్తంభితే జంభశత్రౌ, కంఠాస్త్రే సన్నకంఠం ప్రణయతి పపయే పత్రలేశం దిదేశ" ఇతి గరుడపంచాశతి (24) చ. యద్యప్యయం సుపర్ణశబ్దః

శ్రీసాత్వతే ప్రాణాదిగరుత్పంచకాధిష్ఠాతృభూత-గరుడవ్యూహవిశేష మభిధత్తే, తథాప్యత్ర విశేషకాభావాత్ గరుత్మన్మాత్రపరః. (దర్వీకరాహార)- దర్వీకర ఏవాహారః యస్య తస్య సంబుద్ధిః. యుగపదేవ సమస్తసర్పకులనాశాత్ భీతేన సర్పరాజేన ప్రత్యహం ఏకైకప్రదాకుప్రదానప్రతిజ్ఞాపూర్వకప్రహితం సర్ప మాహారతయోపయుంజాన ఇత్యర్థః. తథా చ గరుడపంచాశతి ''పాయా న్నః ప్రత్యహం తే కమపి విషధరం ప్రేషయామీతి భీతే, సంధిత్సౌ సర్పరాజే సకరుణ మరుణానంతరం ధామ దివ్యమ్'' (34) ఇతి. (దేవాధిపాహారహారిన్) దేవాధిపస్య దేవేంద్రస్య, ఆహారః అమృతం, హరతీతి తస్య సంబుద్ధిః, స్వమాతుః దాస్య విమోచనార్థ మితి భావః. అత్ర ఏతాదృశకథాప్రకార శ్చ ఉత్తరత్ర సంక్షిప్య వక్ష్యతే. ఇదం తు సమనంతరవిశేషణే హేతుగర్భమ్. (దివౌకస్పతిక్షిప్తదంభోళి ధారాకిణాకల్ప) దివౌకస్పతినా దేవరాజేన, క్షిప్తస్య ప్రహితస్య, దంభోళేః వజ్రస్య, ధారా నిశితాగ్రభాగః, తయా కిణః విరోపితవ్రణసంరూఢత్వక్, స ఏవాకల్పః భూషణం యస్య తస్య సంబుద్ధిః. శస్త్రప్రహారాంక ఏవైకవీరాణా మాభరణ మితి లోకప్రసిద్ధిః. యదాహ కాళిదాసః - ''ప్రత్యాదిష్టాభరణరుచయ శ్చంద్ర హాసవ్రణాంకైః'' ఇతి. దంభోళిధారాయా అపి స్వస్మిన్న కార్యకారిత్వానుగుణ విక్రమాతిశయ మాహ కల్పాంతేతి. (కల్పాంతవాతూల-కల్పోదయానల్ప వీరాయితోద్యచ్చమత్కార) కల్పాంతే ప్రళయే, యో వాతూలః వాత్యా, ''వాతూలః పుంసి వాత్యాయా'' మిత్యమరః. ఈష దసమాప్తః కల్పాంతవాతూలః కల్పాంతవాతూలకల్పః, ''ఈషదసమాప్తౌ కల్పబి'' (అష్టాధ్యాయీ. 5-3-67)తి కల్పప్ప్రత్యయః. ప్రళయకాలికవాతావళీసదృశ ఇత్యర్థః. తత్సదృశః ఉదయః ఆవిర్భావః యస్య తేన, అనల్పేన ప్రచురతరేణ, వీరాయితేన వీర్యేణ, ఉద్యన్ ఆవిర్భవన్, చమత్కారః ఆహ్లాదజనకవ్యాపారవిశేషః యస్య తస్య సంబుద్ధిః. అథ స్వస్య విక్రమాతిశయః భగవతోఽప్యభ్యర్థిత ఇత్యాహ దైత్యారీతి. (దైత్యారిజైత్రధ్వజారోహ - నిర్ధారితోత్కర్ష) - దైత్యారేః అసురనిరసనరసికస్య పుండరీకాక్షస్య, జైత్రే జయశీలే, ధ్వజే, ఆరోహ ఆరోహణేన, నిర్ధారితః నిశ్చితః, ఉత్కర్షః యస్య తస్య సంబుద్ధిః. (సంకర్షణాత్మన్) సంకర్షణస్వరూపిన్, సంకర్షణజాతత్వాత్ కార్యకారణయో రభేదోపచారః. ఉక్తం చ శ్రీసాత్వతే - ''విష్ణోః సంకర్షణాఖ్యస్య విజ్ఞానబలశాలినః, మూర్తిః జ్ఞానబలాఖ్యా యా సర్వాధారస్వరూపిణీ, మహిమేతి జగద్ధాతు ర్విజ్ఞేయో విహగేశ్వరః'' ఇతి. ''స్వానందధామనిష్ఠస్య దేవస్య చతురాత్మనః, సంకర్షణాంశాత్ సంపూర్ణం విజ్ఞానబలసంకులాత్, అవతార్యామృతైః భోగైః'' ఇతి చ. ''సిద్ధి స్సాంకర్షణీ సా పరిణమతి యయా సాపవర్గత్రివర్గా'' ఇతి

గరుడపంచాశదుక్తి శ్చ (2). (గరుత్మన్) ''సుపర్ణో೭సి గరుత్మాన్'' (తైత్తిరీయే. 4-1-42) ఇతి శ్రుతి ప్రతిపన్నవైభవ. (మరుత్పంచకాధీశసత్యాదిమూర్తే) మరుత్పంచకస్య ప్రాణాదివాయుపంచకస్య, అధీశాః అధిష్ఠాత్ర్యః, సత్యాదయః సత్యసుపర్ణాదయః, మూర్తయః. వ్యూహమూర్తయః యస్య తస్య సంబుద్ధిః. ప్రాణాపాన - సమానోదాన -వ్యానాఖ్యస్య వాయోః క్రమాత్ సత్యసుపర్ణ - గరుడ - తార్క్ష్యవిహగేశ్వరరూపో గరుడః అధిదైవత మితి తథోక్తిః. తథాచోక్తం శ్రీసాత్వతే - ''ప్రాణాపానసమానోదానవ్యానప్రాణరూపిణః, మధ్యస్థస్య ఖగేశస్య బహిః ప్రాగాదితః క్రమాత్, సత్య స్సుపర్ణో గరుడః తార్క్ష్య శ్చ విహగేశ్వరః'' ఇతి. ''నమః ప్రాణాదివాయూనా మీశానాయ గరుత్మతే'' ఇతి చ. శ్రీగరుడపంచాశత్యపి ''సత్యాద్యైః సాత్వతాదిప్రథితమహిమభిః పంచభిః వ్యూహభేదైః, పంచాభిఖ్యో నిరుంధన్ భవగరలభవం ప్రాణినాం పంచభావమ్, ప్రాణాపానాదిభేదాత్ ప్రతితను మరుతో దైవతం పంచవృత్తేః, పంచాత్మా పంచధా೭సౌ పురుష ఉపనిషద్ఘోషిత స్తోషయే న్నః'' (6) ఇతి. (గరుడ) - ఏవంభూత హే గరుడ. (జయ) సర్వోత్కర్షేణ వర్తస్వ. (తే) తవ, (సమః) సదృశః, (కశ్చిత్) కో೭పి, (న) న భవతి. (తే) తుభ్యం, (నమః) భవత్వితిశేషః. (పునః) భూయో೭పి, (నమః) వీప్సా ''బద్ధాంజలిపుటా హృష్టా నమ ఇత్యేవవాదినః'' (భారతే. శాంతిపర్వణి. 344-45) ఇతివత్ ఆదారాతిశయార్థమ్. తథా చాహుః ''ప్రశంసాయాం ప్రతిజ్ఞాయాం ప్రలాపే తర్జనే೭పి చ, భయే చ విజయే చైవ పౌనఃపున్య మలంకృతిః'' ఇతి. తథా చ యామునమునయః ''నమో నమో వాఙ్మనసాతిభూమయే, నమో నమో వాఙ్మనసైకభూమయే, నమో నమో೭నంతమహావిభూతయే; నమో నమో೭నంతదయైకసింధవే'' (స్తోత్రరత్నే. 21) ఇతి. అత్ర సుపర్ణేత్యాదివిశేషణానాం జిధాత్వర్థ సర్వోత్కృష్టవర్తనాభిప్రాయగర్భత్వాత్ పరికాలంకారః, ''విశేషణైః యత్ సాకూతై రుక్తిః పరికర స్తు సః''(కావ్యప్రకాశే- సూ. 183) ఇతి లక్షణాత్. తథా గరుడ ఇతి విశేష్యస్య పూర్వోక్తరీత్యా సాభిప్రాయకత్వాత్ పరికరాంకుర శ్చ, ''సాభిప్రాయే విశేష్యే తు భవే త్పరికరాంకురః'' (కువలయానందే) ఇతి లక్షణమ్. ''కల్పాంతవాతూలకల్పే'' త్యత్రోపమా. ''దేవాధిపే'' త్యత్ర ఉక్తవిధస్య పరికరస్య, ''హారహారిన్'' ఇత్యనుప్రాసస్య చ ఏకవాచకానుప్రవేశలక్షణ స్సంకరః. తథా''కల్పాంతవాతూలకల్పోదయానల్పే''త్యత్ర ''ల్ప'' ఇత్యస్య సకృదావృత్తిలక్షణానుప్రాసేన సహ ఉక్తోపమాయా ఏకవాచకానుప్రవేశా దన్యో విజాతీయ స్సంకరః. ఏతేషాం యథాయోగం సంసృష్టి రితి సంక్షేపః. భావధ్వనిః పూర్వవత్.

(3) నమ ఇద మజహత్సపర్యాయ,పర్యాయనిర్యాత పక్షానిలాస్ఫాలనోద్వేల-పాథోధివీచీచపేటాహతాగాధపాతాళ భాంకార సంక్రుద్ధనాగేంద్ర పీడాసృణీభావ-భాస్వన్నఖశ్రేణయే, చండతుండాయ, నృత్యద్భుజంగభ్రువే,వజ్రిణే దంష్ట్రయా, తుభ్య మధ్యాత్మవిద్యా విధేయా విధేయా భవద్దాస్య మాపాదయేథాః. దయేథా శ్చ మే.

అజహత్సపర్యాయ= విడువబడని సపర్యను కలవాడవు, పర్యాయనిర్యాత= (ఒకదానివెంట వేరొకటి) వరుసగా వెలువడిన, పక్ష+ అనిల+ ఆస్ఫాలనాత్= ఱెక్కల గాలియొక్క వేగమువలన (తాడనమువలన), ఉద్వేల= తీరమును అధిగమించిన, పాథోధి= సముద్రముల, వీచీ= కెరటములు అను, చపేటా= అరచేతులచే, ఆహత= కొట్టబడిన, అగాధ= మిక్కిలిలోతైన, పాతాళ= పాతాళలోకమునపుట్టిన, భాంకార = భాంఅను శబ్దముచే, సంక్రుద్ధ= మిక్కిలి కోపించిన, నాగ + ఇంద్ర = దిగ్గజములను, పీడా= హింసించుటలో, సృణీభావ = అంకుశములుగా, భాస్వత్= ప్రకాశించు నఖశ్రేణయే= గోళ్ల వరుసను కలవాడవు, చండతుండాయ= కఠోరమైన చంచువును (ముక్కుచివరి భాగమును) కలవాడవు, నృత్యత్= నాట్యమును చేయు, భుజంగ= పాములవలెనున్న, భ్రువే= కనుబొమ్మలను కలవాడవు, దంష్ట్రయా= కోఱచే, వజ్రిణే= వజ్రాయుధమును కలవాడవు అగు, తుభ్యం= నీకు, ఇదం నమః= ఈ నమస్కారము (అగుగాక!) మే= నాకు, అధ్యాత్మవిద్యాః= వేదాంతవిద్యలను, విధేయాః= విధేయములుగా, విధేయాః= చేయుము, భవద్దాస్యం= నీ కైంకర్యమును, ఆపాదయేథాః= కలుగచేయుము, దయేథాః చ= మఱియు దయ చూపుము.

పూర్వచరణమున గల ''కల్పాంతే'' అను విశేషణములో సంగ్రహముగా సూచించిన గరుడుని వీరచరిత్రను వర్ణించి నమస్కరించుటద్వారా అనుగ్రహమును కవి ప్రార్థించుట ఇందలి విషయము.

సర్వదా పూజింపబడువాడవు, వరుసగా విస్తరించు ఱెక్కలగాలి వేగముచే తీరమును దాటిన సముద్రములోని కెరటములు అను అరచేతులచే కొట్టబడినదగుటచే పాతాళలోకమున ''భాం'' అనుశబ్దము ఏర్పడగా, దానిని వినిన దిగ్గజములు కోపింపగా, అట్టి దిగ్గజములను సైతము బాధింపగల్గిన అంకుశములవంటి నఖములను కల్గిన వాడవు, మిక్కిలి కఠినమైన ముక్కు చివరిభాగమును కలవాడవు, నృత్యముచేయు పామువంటి కనుబొమ్మలను కలవాడవు, కోఱలను వజ్రాయుధమును కలవాడవు అగు గరుడనామధేయా! నీకు నమస్కారము. దాసుడనగు నాకు వేదాంతవిద్యను అనుగ్రహింపుము. నన్ను నీ ధ్యానమును చేయునట్లు కరుణింపుము. నాపై దయ చూపుము అని భావము.

(అజహత్సపర్యాయ) అందఱిచే ఎల్లప్పుడు పూజింపబడువాడవు అని తాత్పర్యము.

అన్ని విష్ణ్వాలయములలో గరుడునకు ప్రత్యేకముగా ఆలయ ముండుట, పూజలు జరుపబడుట ప్రత్యక్షముగా చూచువిషయమే.

(సృణీ భావ భాస్వన్నఖశ్రేణయే) ఆకారసామ్యమునుబట్టి నఖములను కవి అంకుశములుగా రూపించిరి.

(నృత్యత్‌భుజంగభ్రువే) కౌటిల్యమును బట్టి, భయమును కల్గించుటనుబట్టి కనుబొమ్మలు భుజంగములతో రూపింపబడినవి.

(దంష్ట్రయా వజ్రిణే) ''ధాన్యేన ధనవాన్'' అనునట్లు దంష్ట్ర (కోఱపల్లు) రూపమైన వజ్రాయుధమును కలవాడని తాత్పర్యము. బ్రహ్మచే పక్షులలో ఇంద్రుడుగా పిలుబడిన గరుడునకు వేరొక వజ్రాయుధముతో అవసరము లేదు. కోఱయే వజ్రాయుధముతో సాటి.

''పర్యాయపర్యాయ'' అనునపుడు ఛేకానుప్రాస, అట్లే రకారయుక్త యకారముయొక్క అసకృత్ ప్రయోగముచే వృత్త్యనుప్రాస, ఈ రెండింటియొక్క సంకరమును కలదు. అట్లే ''విధేయా విధేయా'', ''దయేథా దయేథా'' అనునపుడు ఛేకానుప్రాస కలదు. ''భుజంగభ్రువే'' అనునపుడు ఉపమ, ''దంష్ట్రయా వజ్రిణే'' అనుటచే వైధర్మ్యరూపకము, ''వీచీచపేటా'' అనుటచే రూపకమును కలవు. పూర్వచరణములోవలె ఇచట కవిగతగరుడవిషయక భక్తిరూపభావము వ్యంగ్యము.

వ్యాఖ్యా:- అథ ''కల్పాంతే''తివిశేషణోక్త మన్యాదృశం వీరచరితం వర్ణయన్ తత్‌ప్రణతిపూర్వకం తత్‌ప్రసాదం ప్రార్థయతే నమ ఇతి. (అజహత్సపర్యాయ) అజహతీ అత్యజంతీ, సపర్యా అర్చనా యం సః తస్మై, సర్వై రపి సర్వదా పూజనీయాయేత్యర్థః. (పర్యాయ. . . . శ్రేణయే) పర్యాయేణ క్రమేణ, నిర్యాతానాం నిర్గతానాం, పక్షానిలానాం నిజపత్రపవనానాం, ఆస్ఫాలనేన తాడనేన, ఉద్వేలస్య తీర మతిక్రాంతస్య, యద్వా, ఉద్గతా వేలా అంబువికృతిః. యస్య తస్య. '' అబ్ధ్యమ్బువికృతౌ వేలాకాలమర్యాదయో రపీ'' త్యమరః. పాథోధేః సలిలనిధేః, వీచయః ఏవ కల్లోలా ఏవ, చపేటాః ప్రసృతసంహతాంగులీకకరతలాని, తైః, ఆహతస్య తాడితస్య, అగాధపాతాళస్య అతిగంభీరాధోభువ నస్య, భాంకారేణ భామితి స్ఫుటనశబ్దవిశేషేణ, సంక్రుద్ధానాం సంజాతరోషాణాం, నాగేంద్రాణాం తత్ర స్థితానాం దిగ్గజానాం, పీడాయాం హింసనే, సృణీభావేన అంకుశత్వేన, భాస్వంతీ భాసమానానాం, నఖానాం నఖరాణాం, శ్రేణిః పరంపరా యస్య తస్మై. (చండతుండాయ) చండం శత్రునిరసనేఽతికోపనం, తుండం ముఖం, చంచు రితి యావత్. పక్షిణాం చంచు రేవముఖ మితి లోకప్రసిద్ధిః. ''తుండేన

ఖండయతి తూర్ణ ముపేత్య వేగా''దితి కవిప్రయోగాత్. (నృత్యత్భుజంగభ్రువే) నృత్యంతౌ భుజంగా వివ భ్రువౌ యస్య తస్మై. కుటిలత్వభీషణత్వాదినా భ్రువోః భుజంగసాదృశ్యమ్. (దంష్ట్రయా) తాలుభాగస్థమహాదంతేన. (వజ్రిణే) వజ్రాయుధవతే. ధాన్యేన ధనవానితివత్ దంష్ట్రాభిన్నవజ్రాయేత్యర్థః. (తుభ్యం) గరుడాయ, (ఇదం) అనువర్తమానం, (నమః) అస్త్వితిశేషః. (త్వం) (మే) మమ (అధ్యాత్మవిద్యాః) బ్రహ్మవిద్యాః, (విధేయాః) వశ్యాః, (విధేయాః) కురు వ్యుపసర్గాత్ దధతేః ఆశిషి లిజ్ మధ్యమైకవచనమ్. (భవద్దాస్యం) భవతః కైంకర్యం, (ఆపాదయేధాః) సంపాదయ. (దయేధా శ్చ) ఏతావదర్థకరణే దయాం కురు చ. అత్ర ''పర్యాయ పర్యాయే''తి అనేకేషాం వ్యంజనానాం సకృత్ సామ్యాత్ ఛేకాను ప్రాస శ్శబ్దాలంకారః. అత్రైవ - ''సపర్యాయ పర్యాయనిర్యాతే'' తి రేఫాక్రాంత యకారస్యాసకృత్సామ్యాత్ వృత్త్యనుప్రాసః. అనయో రేకాభిధానలక్షణః సంకరః. ఏవం ''చండతుండే'' త్యత్రావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాసః తథా ''విధేయా విధేయా'' ఇతి, ''దయేధా దయేధా'' ఇతి చానేకవ్యంజనానాం అసకృత్ సామ్యాత్ అన్యః ఛేకానుప్రాసః. ''భుజంగభ్రువే'' ఇత్యత్ర ఉపమా ధర్మవాచకలుప్తా. ''దంష్ట్రయా వజ్రిణే'' ఇత్యత్ర ''నద్యా శేఖరిణే దృశా తిలకినే నారాయణే నాస్త్రిణే, నాగైః కంకణినే నగేన గ్రహిణే నాథాయ సేయం నతిః'' ఇతివత్ వైధర్మ్యేణ రూపకమ్. ''వీచీచపేటేతి'' రూపకమ్. ఉక్తానా మలంకారాణాం యథాయోగం సంసృష్టిః. భావధ్వనిః పూర్వవత్.

(4) మను రనుగతపక్షివక్త్రస్ఫురత్తారక స్తావక శ్చిత్రభాను ప్రియాశేఖర స్త్రాయతాం న స్త్రివర్గాపవర్గప్రసూతిః పరవ్యోమధామన్ బలద్వేషి - దర్పజ్వలద్వాలఖిల్యప్రతిజ్ఞావతీర్ణ, స్థిరాం తత్త్వబుద్ధిం పరాం భక్తిధేనుం జగన్మూలకందే ముకుందే మహానందదోగ్ధ్రీం దధీథా ముధా కామహీనా మహీనా మహీనాంతక.

అనుగత=అనువర్తించు, పః=ప అను అక్షరమునుకల, క్షి=''క్షి'' అను అక్షరమునుకల, వక్త్ర=పూర్వభాగమున, స్ఫురత్+తారకః=ప్రకాశించు ప్రణవమును కల్గినది, చిత్రభానుప్రియా= అగ్నియొక్క భార్యను (స్వాహాశబ్దమును) శేఖరః=చివరకల్గినది, త్రివర్గ+అపవర్గ= ధర్మార్థకామములను త్రివర్గమునకు, అపవర్గ మనబడు మోక్షమునకు, ప్రసూతిః= ఉత్పత్తిస్థానము, అగు, తావక=నీయొక్క, మనుః=మంత్రము, నః=మమ్ములను, త్రాయతాం=రక్షించుగాక, హే పరవ్యోమధామన్= పరమపదమును నివాసముగాగల దేవా! బలద్వేషి= ఇంద్రునియొక్క, దర్ప=గర్వముచేకల్గిన, జ్వలత్=కోపముచే జ్వలించు,

వాలఖిల్య= వాలఖిల్యులను ఋషులయొక్క, ప్రతిజ్ఞా= ప్రతిజ్ఞచే, అవతీర్ణ= అవతరించినవాడా, హే ఆహీనాంతక= ఓ సర్ప నాశకుడా! స్థిరాం= నిత్యమైన, తత్త్వబుద్ధిం= పరావరజ్ఞానమును, జగన్మూలకందే= లోకములకు మూలకంద మగు, ముకుందే= భగవానునియందు ఉన్నది, పరాం= శ్రేష్ఠమైనది, ముధా కామహీనాం= వ్యర్థప్రయోజనము లేనిది, కావుననే అహీనాం= గొప్పది, మహానంద= దోగ్ధ్రీం= మహానందమును కల్గించునది అగు, భక్తిధేనుం= భక్తి అను కామధేనువును, దధీథాః= ధరించునట్లు చేయుము.

''మంత్రే తద్దేవతాయాం చ తథా మంత్రప్రదే గురౌ, త్రిషు భక్తిః సదా కార్యా'' అను ప్రమాణమును బట్టి, ముందు మూడు చరణములలో వైనతేయమంత్రప్రతిపాద్యదేవత అగు గరుడుని విషయమున తమ భక్త్యతిశయమును ప్రకటించిన కవి, ఇందు ఆ మంత్రమునందలి భక్తి విశేషమును ప్రకటించుచు, అపేక్షితఫలమును ప్రార్థించుట ప్రధానవిషయము.

అనువర్తించు పకారముతో కూడిన క్షి అను అక్షరము కల్గినది, పూర్వము ఓంకారమును, చివర స్వాహాశబ్దమును కల్గినది, నాల్గు పురుషార్థములకు స్థానమైనది అగు నీ మంత్రము మమ్ములను కాపాడును గాక ! పరమపదమును నివాసముగాకల ఓ గరుడదేవా! ఇంద్రుని గర్వమువలన కోపించిన వాలఖిల్యుల ప్రతిజ్ఞవలన నీవు అవతరించితివి. సర్పశ్రేష్ఠములను అంతమొందించు స్వామీ! స్థిరమైన పరావరతత్త్వజ్ఞానమును నాకు కల్గింపుము. లోకముల కంతటికిని మూలమగు శ్రీమన్నారాయణునిపట్ల గొప్పదైన, వ్యర్థప్రయోజనమును కల్గింపని, మహానందసంధాయిని అగు భక్తి అను కామధేనువును నేను పొందునట్లు అనుగ్రహింపుము.

(అనుగతపక్షివక్త్రస్ఫురత్తారకః) ఉచ్చారణసమయమున 'క్షి' అను అక్షరమునకు పిదప 'ప' కారము, ముందు 'ఓం' కారము అని తాత్పర్యము. తారకశబ్దము ప్రణవవాచక మనుటకు షోడశాయుధ స్తోత్రములోని ''తారత్వం యస్య సంస్థానే'' ఇత్యాది ప్రయోగము స్మరణీయము.

(తావకః మనుః) గరుడపంచాక్షరీమంత్రము అని భావము. ఆ మంత్రోద్ధారము పాద్మసంహితలో ఇట్లు తెలుపబడినది. ''ఆమ్నాయాదిం నరహరిం గోపనం పశ్చిమాననం, విష్ణుం తం చ హుతాంతం చ ఇతి పంచాక్షరీమనుః''. అట్లే వేరొకతంత్రమున ''ప్రణవం పూర్వ ముద్ధృత్య పక్షిశబ్ద మనంతరమ్, పంచాక్షరీమహామంత్రః స్వాహాంతః సంప్రకీర్తితః'' అని తెలుపబడినది. ఈ క్రమమున ముందు పకారము, తరువాత క్షికారమును ఉచ్చరింపవలెను. ఈ పక్షమున ''అనుగతపక్షి'' అనునపుడు ''అనుగతః అనులోమః, పర్యాయే స్థితః యథాక్రమ ముచ్చార్యమాణః యః పక్షిః పక్షిశబ్దః ఇతి భావః'' అని వివరణము. అనగా యథాక్రమముగా పక్షిశబ్దమును ఉచ్చరింపవలెను. ఇట్లు రెండు విధములుగా గరుడపంచాక్షరి కలదని

తెలియుచున్నది. కావుననే దేశికులును గరుడపంచాశత్‌లో **"పక్షివ్యత్యస్తపక్షిద్వితయ ముఖపుటప్రస్ఫుటోదారతారః"** అని సూచించిరి. ఈ ప్రకారము అన్నియు గారుడోపనిషత్తులో స్పష్టము.

సంస్కృతవ్యాఖ్యాత వేరొక క్రమమును ఈ సందర్భమున సూచించెను. ఆ క్రమమున ప్రణవము మధ్యలో ఉచ్చరింపబడును. ఇట్టి ఉద్ధారమున **"అనుగతపక్షి"** అనుటకు మొదటి వికల్పములోవలె వివరణమును చెప్పనగును. పిమ్మట, **"వక్త్ర"** అనుటకు శిరోభాగమున అనగా పిమ్మట, అనగా పక్షిశబ్దానంతరమని అని భావము. మిగిలిన వివరణము పూర్వమువలెనే చేయనగును. **"ప్రాజ్ఞ్మూలమంత్ర మధ్యాద్యవ్యత్యయమ్"** అను ప్రమాణము ఇచట స్మరణీయము. ఇట్టి ఉద్ధారమునుకల్గిన మంత్రమును ఉచ్చరించుటవలన విషనివారణ మగును.

(త్రాయతాం) అను ఇచటి ఆత్మనేపదప్రయోగమువలన బిడ్డను రక్షించుటవలన కలుగు ఫలము తండ్రికి చెందునట్లే, నన్ను రక్షించుటవలనకల్గు ఫలితము నీదే నను భావము ధ్వనించుచున్నది.

(పరవ్యోమధామన్) ఈ సంబోధనవలన గరుడుని నిత్యమైన దివ్యమంగళవిగ్రహము తెలుపబడినది.

(బలద్వేషి. . . తీర్ణ) పూర్వము కశ్యపప్రజాపతి పుత్రార్థియై యజ్ఞమును చేయగోరినపుడు, ఋషులు, దేవతలు, గంధర్వులు, యథాశక్తి సహాయమును చేసిరి. యజ్ఞమునకు అవసరమైన ఇధ్మమును తీసికొని రావలసినదిగా కశ్యపప్రజాపతిచే నియుక్తులైన అంగుష్ఠపర్వమాత్రదేహులైన, బ్రహ్మరోమములనుండి పుట్టిన వాలఖిల్యులను ఋషులు నిత్యము తపస్సుచేయుటవలన కృశించిన దేహమును కలవారగుటచే తాము ఇధ్మమును తీసికొనివచ్చునపుడు దారిలో నీటిలో నిండిన గోష్పదమును దాటలేక క్లేశపడుచుండగా, ఆ మార్గమున వచ్చు ఇంద్రుడు వారిని చూచి అపహాస్యమును చేసెను. **"పలాశవర్తికా మేకాం వహతః సంహతాన్ పథి, తాన్ సర్వాన్ విస్మయావిష్టో వీర్యోన్మత్తః పురందరః, అపహాస్యా ద్యగచ్ఛీఘ్రం లంఘయిత్వాఽవమన్య చ"** అందువలన మిక్కిలి కోపించిన ఆ ఋషులు ఇంద్రునికంటె వందరెట్లు వీర్యశౌర్యాదిగుణమును కల్గిన వేరొక ఇంద్రుని తమ తపోబలమున సృష్టింపవలెనను ప్రతిజ్ఞను చేసినవారై, అనేకవిధములైన మంత్రములతో హోమము చేసి, అగ్నిని తృప్తిపరచిరి. **"జుహువుస్తే సుతపసో విధివత్ జాతవేదసం, ఇంద్రోఽన్య స్సర్వదేవానాం భవే దితి యతవ్రతాః"** దీనిని తెలిసిన ఇంద్రుడు భీతుడై, తన తండ్రి అగు కశ్యపుని వద్దకుపోయి, శరణువేడెను. కశ్యపప్రజాపతి వాలఖిల్యులవద్దకు వచ్చి బ్రహ్మసృష్టికి విరుద్ధముగా వేరొక ఇంద్రుని సృష్టించుట తగదని వారిని సమాధానపఱచి, వారి ప్రతిజ్ఞ నిష్ఫలము

కాదని, జన్మింపబోవువాడు పక్షీంద్రుడు కాగలడని పల్కి, వారిని సమాధానపఱచెను. ''తాన్ కశ్యప ఉవాచేదం సాంత్వపూర్వం ప్రజాపతిః, అయ మింద్ర స్త్రిభువనే నియోగాత్ బ్రహ్మణ కృతః, భవత్వేష పతత్త్రీణా మింద్రోఽతిబల సత్త్వవాన్, ప్రసాదః క్రియతా మస్య దేవరాజస్య యాచతః''. తత్ఫలితముగా వినతకు పుట్టిన గరుడుడు ఇంద్రునికంటె బలశాలి, పరాక్రమశాలియై పక్షీంద్రు డయ్యెను. ఈ కథ మహాభారతములో ఆదిపర్వప్రారంభమున కలదు. ప్రస్తుతవిశేషణ మీ కథను తెలుపుచున్నది.

''పరవ్యోమధామన్'', ''బలద్వేషిదర్పజ్వలత్వాలఖిల్యప్రతిజ్ఞావతీర్ణ'' అను రెండు విశేషణములవలన రామకృష్ణాద్యవతారములు పరవాసుదేవుని దివ్యమంగళ విగ్రహ ప్రతిరూపములైనట్లే, గరుత్మంతుని అవతారమును శ్రీవైకుంఠములోని తన నిత్యదివ్యమంగళ విగ్రహాంశమని సూచింపబడినది.

(స్థిరాం తత్త్వబుద్ధిం) అప్రకంప్యమైన పరావరతత్త్వజ్ఞానమును. ''**భక్తిధేనుమ్**'' - ''**భక్తిజననీ మితి యావత్**'' అని సంస్కృత వ్యాఖ్య.

(ముధాకామహీనాం) అనన్యప్రయోజనమని భావము. లౌకికవాంఛారహితమని తాత్పర్యము. ''స్రక్చందనాదివిషయకామరహితామ్'' అని సంస్కృత వ్యాఖ్య.

(అహీనాం) నశింపనిది.మోక్షదశయందును అనువర్తించునది.

(జగన్మూలకందే) ''వేర్ముదలాయ్ విత్తాయ్'', ''ముదల్తనివిత్తే యో'' ఇత్యాది ఆళ్వార్ల సూక్తులు స్మరణీయములు.

(ముకుందే) ''**ముక్తిం దదాతి ఇతి ముకుందః**'' అను వ్యుత్పత్తినికల ముకుందశబ్ద ప్రయోగ మిచట సాభిప్రాయకము, మిక్కిలి స్వరసమును. ''**భవతు మమ పరస్మిన్ శేముషీ భక్తిరూపా**'' అనుచు భగవద్రామానుజులు భక్తిరూపాపన్న జ్ఞానమును అభిలషించినట్లే కవియు ఇచట కోరుచున్నారు.

''మహీనా మహీనా మహీనా'' ఇత్యాది ప్రయోగములందు వృత్త్యనుప్రాస కలదు. ''అనుగతపక్షి'' ఇత్యాదిప్రయోగముద్వారా గరుడపంచాక్షరీమంత్ర స్వరూపము భంగ్యంతరమున తెలుపబడుటచే పర్యాయోక్తమను అలంకారమును కలదు. ''**భక్తిధేనుం**'',''**జగన్మూలకందే**'' అను ప్రయోగములలో రూపకము, వీనియొక్క సంసృష్టియు కలదు. పూర్వము వివరింపబడినట్లే ఇందు కవిగతమైన భక్తిరూపభావము ధ్వనించుచున్నది.

వ్యాఖ్యా:- అథ చరణత్రయోక్తక్రమేణ ''మంత్రే తద్దేవతాయాం చ తథా మంత్రప్రదే గురౌ, త్రిషు భక్తి స్సదా కార్యా'' (విష్ణుతత్త్వే) ఇతి ప్రమాణప్రతిపన్నమంత్ర

ప్రతిపాద్యవైనతేయదేవతావిషయక -స్వీయభక్త్యతిశయ ముక్త్వా, తద్దేవతాప్రతి పాదకమంత్రభక్తి మనేన ప్రకాశయన్, స్వాపేక్షితం ప్రార్థనాఫలం ప్రార్థయతే మను రితి. (అనుగతపక్షివక్త్రస్ఫురత్తారకః) అనుగతః పశ్చాద్గతః ఉచ్చారణసమయే క్షివర్ణానంతరం ఉచ్చార్యమాణ ఇత్యర్థః. పః పవర్ణః యస్య సః, స చాసౌ క్షిశ్చ, క్షివర్ణ శ్చ అనుగతపక్షిః. తస్య వక్త్రే పూర్వభాగే, స్ఫురన్ దేదీప్యమానః, తారకః ప్రణవః యస్య సః. (చిత్రభానుప్రియాశేఖరః) -చిత్రభానుప్రియా స్వాహాశబ్ద ఏవ, శేఖరః శిరోభూషణం యస్య సః. (త్రివర్గాపవర్గప్రసూతిః) త్రివర్గాపవర్గయోః ధర్మార్థకామానాం మోక్షస్య చ ప్రసూతిః, ఉత్పత్తిసాధనమ్, చతుర్విధపురుషార్థప్రద ఇతి భావః. ప్రసూయతే అనేనేతివ్యుత్పత్తిః. (తావకః మనుః) త్వదీయః మంత్రః. శ్రీగరుడపంచాక్షరమంత్ర ఇత్యర్థః. తన్మంత్రోద్ధార శ్చ శ్రీసాత్వతే పాద్మతంత్రే ఏవం నిరూపితః. ''ఆమ్నాయాదిం నరహరిం గోపనం పశ్చిమాననమ్, విష్ణ్వంతం చ హుతాంతం చ ఇతి పంచాక్షరో మనుః'' (పాద్మే-31-337)ఇతి. తంత్రాంతరే తు''ప్రణవం పూర్వ ముద్ధృత్య పక్షిశబ్ద మనంతరమ్, పంచాక్షరో మహామంత్రః స్వాహాంత స్సంప్రకీర్తితః'' (గరుడోపనిషది) ఇతి. అస్మిన్ పక్షే ఏవ మర్థో వర్ణనీయః. అనుగతః అనులోమః పర్యాయేణ స్థితః, యథాక్రమ ముచ్చార్యమాణ ఇతి భావః. యః పక్షి పక్షిశబ్దః, తస్య వక్త్రే. శేషం పూర్వవత్. అతః ఉభయవిధోఽపి గరుడమంత్రోఽస్తీతి జ్ఞాయతే. అత ఏవాన్యగృహేషు రాచార్యపాదా గరుడపంచాశతి ''పక్షివ్యత్యస్తపక్షద్వితయ ముఖపుటప్రస్ఫుటోదారతారమ్, మంత్రం గారుత్మతం తం హుత వహదయితాశేఖరం శీలయామః'' (1)ఇతి. అత్ర ప్రణవమధ్యక మపి మంత్ర మధీయంతే అస్మదాచార్యాః. తదైవ మర్థః. అనుగతపక్షీత్యంత మాద్యకల్పవత్.తస్య వక్త్రే శిరోభాగే ఉపరీత్యర్థః. అనుగతపక్షిశబ్దానంతర మితి యావత్. సమాన మన్యత్. తథాచ పఠ్యతే ''ప్రాజ్మూల మంత్రమద్ధ్యాద్యవ్యత్యయా ద్విషహో భవేత్. పంచాక్షర ఇతి ఖ్యాతో గారుడో మునిసత్తమాః'' ఇత్యన్యత్ర విస్తరః. ఏవంభూతో మనుః, (నః) అనన్యగతీ నస్మాన్, (త్రాయతాం) రక్షతు. అత్ర ''త్రాయతా'' మిత్యాత్మనేపదధాతుప్రయోగేణ రక్షణఫల మపి నిజశిశురక్షకస్య జనకస్యేవ తవైవేతి ధ్వన్యతే. (హే పరవ్యోమధామన్) పరవ్యోమ పరమపదం, ధామ స్థానం యస్య తస్య సంబుద్ధిః. అనేన నిత్యదివ్యమంగళవిగ్రహో వివక్షితః. (బలద్వేషిదర్పజ్వలత్ -వాలఖిల్యప్రతిజ్ఞావతీర్ణ) బలద్వేషిణః ఇంద్రస్య, దర్పేణ గర్వేణ, జ్వలతాం కోపేన దీప్యమానానాం వాలఖిల్యానాం అంగుష్ఠపర్వమాత్రవర్ష్మణాం, ''యే వాలా స్తే వాలఖిల్యాః'' ఇతి శ్రూయమాణరీత్యా బ్రహ్మణో రోమ్ణా జాతానాం మహర్షి విశేషాణాం,

ప్రతిజ్ఞయా, ''కామవీర్యః కామగమో దేవరాజభయప్రదః, ఇంద్రోఽన్య స్సర్వదేవానాం భవే దితి యతవ్రతాః,. ఇంద్రా చ్ఛతగుణ శ్శౌర్యే వీర్యే చైవ మనోజవః, తపసో నః ఫలేనాద్య దారుణ స్సంభవత్వితి'' (భారతే ఆది-31-13) ఇత్యాకారకయా ప్రతిజ్ఞయా సంవిదా, అవతీర్ణ ఆవిర్భూత. అనేన విశేషణద్వయేన రామకృష్ణాద్యవతారాః యథా భగవతః నిత్యపరవాసుదేవదివ్యమంగళవిగ్రహాంశ భూతాః. తథా గరుత్మతః అవతారవిశేషా అపి శ్రీవైకుంఠనిలయస్యైవ నిత్యదివ్యమంగళవిగ్రహాంశభూతా ఇతి వ్యజ్యతే. పురా కిల పుత్రార్థం యజతః కశ్యపస్య ప్రజాపతేః ఋషిదేవగంధర్వాదయః సాహాయ్యక మకుర్వన్. తదేధ్మానయనే నియుక్తా ఇంద్రో వాలఖిల్యా దేవగణా శ్చ. తత్రేంద్రో మహాగిరిప్రమాణం స్వవీర్యానుగుణ మిధ్మభార మానయన్ అనవరతతపః కృశాంగా నంగుష్ఠపర్వమాత్రాన్ ప్రయాసేన మహతా పలాశవర్తికా మేకాం సంభూయ వహతో వాలఖిల్యాన్ మధ్యేమార్గం జలాప్లావితే గోష్పదే క్లిశ్యత స్సంప్రేక్ష్య వీర్యదర్పా దపహాస్య తా నపహాయ చ ద్రుతం స్వయ మాజగామ. తత స్తే మహర్షయ స్సంజాతమన్యవో వీర్యశౌర్యాదిభిః శతక్రతుశతగుణః ఇంద్రజేతాఽన్య ఇంద్రః అస్మాకం తపోబలేన సంభవత్వితి కృతప్రతిజ్ఞాః నానావిధైః మంత్రై రగ్నిం జుహువుః. అథ భీతో దేవేంద్రః కశ్యపం స్వపితరం శరణ మవృణుత. కశ్యపేన చ సాంత్వపూర్వక ముక్తా స్తే తపస్వినః ''ఇంద్రార్థోఽయ మస్మాక మారంభః, భవాం శ్చ పుత్రార్థం యజతి, తస్మా దస్మాకం తపసా భవతః సంజాతోఽయం పుత్రః పక్షిణా మింద్రో భవతు'' ఇత్యంగ్యకార్షుః. తతః కశ్యపాత్ వినతాయాం జాతోఽయం గరుడః పక్షిణా మింద్రత్వేఽభ్యషిచ్యత. అథాయం గరుడ స్సపత్నీమాత్రా సర్పాణాం జనన్యా కద్ర్వా కపటేనాసాదితాత్ దాస్యాత్ స్వమాతరం వినతాం విమోచయితుకామోఽ మృతాహరణాయ దేవలోకం గత్వా, సేంద్రైః దేవగణైః యుద్ధ్వా, తాన్ పరాజిత్య, అమృతకుంభ మాదాయ గచ్ఛన్, మధ్యేమార్గం విష్ణునా సమేయివాన్. తేన దత్తవరః స్వయ మపి తద్వాహత్వ మంగీకృత్య, పునః స్వమాతృసకాశాగమనసమయే ఇంద్రేణ వజ్రాభిక్షత స్తత్ప్రతీకారార్థం స్వపిస్పష్టైక పత్రదర్శనవిస్మితేన దేవేంద్రేణాభ్యర్థితసఖ్యః తదమృతకలశాహరణేన స్వమాతరం దాస్యా ద్విమోచయామాసేతి భారతీయా కథాఽత్రానుసంధేయా. (హే అహీనాంతక) అహయః సర్పాః, తేషాం ఇనాః స్వామినః, ''ఇనోభూపే రవౌ పుంసి ధనికస్వామినో స్త్రిషు'' ఇతి నానార్థరత్నమాలా. తేషా మంతక సమస్తసర్పభంజకేత్యర్థః. (స్థిరాం) అచంచలాం, ''అకంపనీయా న్యపనీతిభేదై'' (హయగ్రీవస్తోత్రే- 30) రిత్యుక్తప్రకారేణ బృహస్పతిప్రభృతిభి రపి అవిచాల్యా మితి భావః. (తత్త్వబుద్ధిం) పరావరతత్త్వవిషయిణీం ధియం, (పరాం) ఉత్కృష్టాం, (ముధా

కామహీనాం) వ్యర్థప్రయోజనాంతరరహితాం, స్వయంప్రయోజనభూతా మితి భావః. అత ఏవ (అహీనాం) మహీయసీం, మోక్షదశాయా మప్యనువర్తమానా మితి భావః. (మహానందదోగ్ధ్రీం) మహానందస్య నిరవధికపరబ్రహ్మానందస్య, దోగ్ధ్రీం జనయిత్రీం, (జగన్మూలకందే) భుక్తిముక్తిప్రదే భగవతి నారాయణే విషయే, (భక్తిధేనుం) - భక్తి మేవ ధేనుం కామధేనుం, (దధీథాః) - ధారయ, స్థిరప్రతిష్ఠితాం కుర్వితిభావః. అత్ర ''మహీనామహీనా-మహీనే''తి అసకృదావర్తనాత్ వృత్త్యనుప్రాసః. అత్ర యద్వక్తవ్యం తత్ప్రతిపాదిత మధస్తాత్. ''అనుగతపక్షీ'' త్యత్ర స్వాసాధారణరూపేణ గమ్యస్యైవ పంచాక్షరస్య అనుగతపక్షివక్త్రస్ఫురత్తారకత్వ చిత్రభానుప్రియాశేఖరత్వరూపేణ భంగ్యంతరేణాభిధానాత్ పర్యాయోక్త మలంకారః, ''గమ్యస్యైవ భంగ్యంతరేణా భిధానం పర్యాయోక్త'' (అలంకారసర్వస్వే) మితి. ''భక్తిధేనుం, జగన్మూలకందే'' ఇతి చ రూపకమ్. సర్వేషాం సంసృష్టిః. పూర్వవత్ భావధ్వనిః.

షట్త్రింశత్గణచరణో నరపరిపాటీ నవీనగుంభగుణః ।
విష్ణురథదండకోఽసౌ విఘటయతు విపక్షవాహినీవ్యూహమ్ ॥

షట్త్రింశత్= ముప్పది ఆరు, గణ=గణములను కల్గిన, చరణ=పాదములను కల్గినది, నరపరిపాటీ= నగణ, రగణముల క్రమముచే, నవీన=క్రొత్తదైన, గుంభగుణః=రచనాక్రమముయొక్క గుణముతోకూడినది అగు, అసౌ=ఈ, విష్ణురథ=గరుడునియొక్క, దండకః=దండకరూపస్తుతి, విపక్ష=శత్రువులయొక్క, వాహినీ=సేనయొక్క, వ్యూహం=యుద్ధరంగములోని సేనారచనాక్రమమును, విఘటయతు=భేదించును గాక!

నాల్గుచరణములను కల్గిన దండకముతో గరుడుని స్తుతించిన దేశికులు ఈ స్తోత్రమును పఠించు భక్తులకు శత్రుపక్షభంగరూపఫలము సిద్ధించునని ఆశాసించుచున్నారు.

ముప్పదిఆఱు గణములను కల్గిన చరణములతో కూడినది, నగణరగణముల వరుసనుకల్గినది, కావుననే నూతనమైన రచనావిశేషణముతో శోభిల్లునట్టి ఈ గరుడదండకమును అనుసంధించువారికి శత్రువుల సేనావ్యూహభంగములను ఫలముగా పొందుదురు. దండకము విపక్షవాహిని వ్యూహమును భేదించును అనుట ఒక వాక్చమత్కృతి. దండముచేయుపని భేదనమే కదా !

(షట్త్రింశత్గణచరణః) ప్రతిచరణము ముప్పదిఆఱు గణములతో కూడినది. అట్టి చరణములను కల్గినది ఈ దండకము. ఇట్లు ఈ సమాసము బహువ్రీహిగర్భబహువ్రీహి.

(నరుహరిపాటీనవీనగుంభగుణః) నగణరగణముల క్రమముచే నవీనరచనా క్రమము వలన శ్లాఘింపబడునదని తాత్పర్యము. సామాన్యముగా దండకప్రారంభమున మొదట రెండు నగణములు, పిమ్మట రగణములు ఉండును. **''యదిహ నయుగళః తతః సప్తరేఫాః తదా చండవృష్టి ప్రయాతో భవే ద్దండకః''** అను లక్షణము ఇందులకు నిదర్శనము. రగణముల సంఖ్యను బట్టి దండకముపేరు మారుచుండును. ఏడు గణములున్న చండవృష్టి ప్రయాతము, ఎనిమిది రగణములతో అర్ణము, తొమ్మిది ఉన్న అర్ణవము, పది ఉన్న వ్యాలము, పదకొండు రగణములతో జీమూతము- ఇట్లు దండకము అనేక విధములు. ప్రస్తుతదండకమున ముందు రెండు నగణములు, ఆపిమ్మట ముప్పదిఆరు రగణములును కలవు. కావున ఇది ఒక అపూర్వమైన ప్రక్రియ. కేదారభట్టు వృత్తరత్నాకరమున 14రగణములతో కూడిన దండకమును శంఖ మని నిర్దేశించి,పిమ్మట ''శంఖాదయః'' అనుచు ఆదిశబ్దమును ప్రయోగించుటచే, కవి ఇచ్చనుబట్టి ప్రతిపాదములోను రగణసంఖ్య వృద్ధి అగుటకు అవకాశము కలదని తెలియుచున్నది. కావుననే భవభూతి 16రగణములతో కూడిన దండకమును ప్రయోగించెను. ఇట్టి నవ్యతవలన ఈ దండకము హృదయావర్జకమని తాత్పర్యము. లోకమున క్రొత్తగా కన్పించునది ''కొత్త వింత'' అనునట్లు ఆకర్షణీయమై యుండుట సహజము కదా! ఇక ఇన్నిగుణములను కల్గిన దండకము ఆకర్షణీయ మగుటలో ఆశ్చర్యము ఏమున్నది? **''నవీనగుంభగణః''** అనుపాఠాంతరమును కలదు.

ఈ దండకమున తొమ్మిది అను అర్థమునిచ్చు నవశబ్దమునకు అనేక విధముల ప్రాధాన్యము కలదు. ప్రణవమనగా ప్రకృష్టమైన నవము. **''మహోదార మహాబాహో వైనతేయ వయోఽధిప, సన్నిధత్స్వ పఠేత్ తుభ్యం నమః ప్రణవమూర్తయే''** అను పాంచరాత్ర వచనమును బట్టి గరుడుడు ప్రణవమూర్తిగా ప్రసిద్ధుడు. ఆ గరుడుని స్తుతించునదియే ఈ దండకము. ఈ దండకములోని ప్రతిపాదములో 36 గణములు కలవు. ప్రతిగణమున మూడు అక్షరములు కలవు. అందుచే ప్రతిపాదమున 108 అక్షరములు. ఈ సంఖ్యలోని అంకెలను కలుపగా తొమ్మిది వచ్చును. అట్లే నాల్గు పాదములలోని అక్షరములను కలిపినచో 108 x 3 = 432. ఈ అంకెలను కలిపినను తొమ్మిదియే వచ్చును. ఈదండకమున ప్రతిచరణమున 36 గణములు కలవు. ఈ అంకెలను కలిపినను తొమ్మిదియేవచ్చును. దండకమున 108 గణములు కలవు. ఈ అంకెలను కలిపినను తొమ్మిదియే. దండకములోని పదముల సంఖ్య 63. ఈ అంకెలను కలిపినను తొమ్మిదియే. ఇందు మూడు శ్లోకములు కలవు. ఆ శ్లోకములోని పదములసంఖ్య 18. ఈ అంకెలను కలిపినను తొమ్మిదియే. పై సంఖ్యలను అన్నిటిని కలిపిన, అనగా 108+432+36+ 63+18= 657 అను అంకె వచ్చును. ఇందలి అంకెలను కలుపగా 18 వచ్చును. మరల ఇందలి అంకెలను కలిపిన తొమ్మిదియే వచ్చును. ఇట్లు ఈ దండకమున

సర్వత్ర నవత్వము స్పష్టము. ఇంతియేకాక ''ఓమ్ తత్పురుషాయ విద్మహే సువర్ణపక్షాయ ధీమహి, తన్నో గరుడః ప్రచోదయాత్'' అను గరుడగాయత్రిని ఈ దండకము వివరించుచున్నది. ఈ గాయత్రిలోని పదముల సంఖ్య 27. ఇందలి అంకెలను కలుపగా వచ్చు సంఖ్య మరల తొమ్మిది అగుటయు గమనింపతగినది - అను ఈ వివరములన్నియు శ్రీమాన్ కె.వి. రాఘవాచార్యస్వామి వారి వ్యాఖ్యలో తెలుపబడినవి. ''పితా చ రక్షక శ్శేషీ భర్తా జ్ఞేయో రమాపతిః, స్వామ్యాధారో మమాత్మా చ భోక్తా చాద్యమనూదితః'' అను ప్రమాణమును బట్టి జీవునకు భగవానునితో తొమ్మిది విధములైన సంబంధములు కలవనుట స్పష్టము. జీవులలో అగ్రగణ్యుడగు గరుడుడును అట్టి నవవిధ సంబంధమును భగవానునితో కలిగియున్నాడు. మరియు ''సుపర్ణోఽసి గరుత్మాన్'' ఇత్యాది వైదికప్రమాణమునందు గరుడుని తొమ్మిదివిధములైన అంగములయొక్క వేదాంగత్వము స్పష్టముచేయబడినది. ఇట్టి నవవిధ వేదాంగకుడగు గరుత్మంతుని స్తుతించు దండక మిది.

వ్యాఖ్యా :- ఏవ మండజనాథం దండకే నాభిష్టుత్య దండక మేత మభ్యస్యతాం విపక్షపక్షభంగ మాశాస్తే షడితి. (షట్త్రింశత్గణచరణః) షట్త్రింశత్ -షడుత్తరత్రింశత్సంఖ్యాకాః గణాః. ''భవంత్యత్ర గణాస్త్రికా'' ఇత్యుక్తక్రమేణ వర్ణత్రయాత్మకాః ఛందశ్శాస్త్రప్రసిద్ధాః మాదయో గణా యేషాం తే షట్త్రింశత్ గణాః, తే చరణా యస్య స ఇతి బహువ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః. తథా చ ప్రతిపాదం షట్త్రింశత్గణ ఇత్యర్థః. (నరపరిపాటీనవీనగుంభగుణః) నశ్చ రశ్చ నరౌ, నగణరగణౌ. త్రిలఘు ర్నగణః, మధ్యలఘూ రగణః ఇతి వివేకః. తయోః పరిపాట్యా రీత్యా, నవః అభినవః, హృదయావర్జక ఇతి భావః. సర్వం వస్తు నవం సత్ చేతో హరతీతి లోకప్రసిద్ధిః. గుంభగుణః రచనాగుణః యస్య సః. గుంభగణ ఇతి పాఠే శబ్దసందర్భసమూహ ఇత్యర్థః. (అసౌ) ఉక్తవిధః, (విష్ణురథదండకః) విష్ణురథస్య గరుడస్య, దండకః దండకాఖ్యో వృత్తవిశేషః, తదుక్తం కేదారాంతర్వాణినా-'' యదిహ నయుగళం తత స్సప్తరేఫా స్తదా చండవృష్టి ప్రయాతో భవే ద్దండకః'', ''ప్రతిచరణవివృద్ధరేఫా స్స్యు రర్ణార్ణవ్యాళజీమూత లీలాకరోద్దామశంఖాదయః'' (వృత్తరత్నాకరే) ఇతి. ద్వితీయలక్షణే, ''శంఖాదయ'' ఇతి ఆదిగ్రహణాత్ అన్యోఽపి ప్రతిపాదం కవీచ్ఛయా వర్ధితగణా స్సముచితనామభాజః దండకా భవంతీతి అభ్యనుజ్ఞాయతే. అత ఏవ భవభూతిః షోడశరగణాత్మకం దండకం ప్రాయుఙ్క్త. ఏవ మన్యేఽపి యథాసంభవం ద్రష్టవ్యాః. అయం చతుస్త్రింశద్రగణాత్మకో దండకః. (విపక్షవ్యాహినీవ్యూహం) విపక్షాణాం శత్రూణాం, వాహినీ సేనా, తస్యాః వ్యూహం రణే సేనావిన్యాసవిశేషం, (విఘటయతు) భినత్తు.

విచిత్రసిద్ధిద స్సోఽయం వేంకటేశవిపశ్చితా ।
గరుడధ్వజతోషాయ గీతో గరుడదండకః ॥

విచిత్రసిద్ధిదః= వివిధములైన ప్రయోజనములను ఇచ్చునది అగు , సః+ అయం= ఈ (ఆపదలను నివారించు, ఇష్ట ప్రాప్తినికల్గించు), గరుడదండకః=గరుడుని దండకము, గరుడధ్వజతోషాయ= భగవానుని సంతోషమునకై, వేంకటేశవిపశ్చితా=వేంకటేశుడను పేరుగల వేదాంతదేశికులను పండితులచే, గీతః= వర్ణింపబడినది..

ఇట్లు గరుడదండకమును పరిసమాప్తిచేసిన పిమ్మట దేశికులు స్తోత్రకర్తనామము తెలియనిచో స్తోత్రమునకు శిష్టపరిగ్రహత్వము కలదో లేదో అను సందేహము లోకులకు కల్గునని తలచి, తమచే ఈ దండస్తుతి రచింపబడినదని సూచించుచు, ఈ స్తోత్రమును పఠించిన పలు ప్రయోజనములు సిద్ధించుటతోపాటు, పరమప్రయోజనమగు భగవన్ముఖోల్లాసమును కల్గునని తెలుపుచున్నారు. పలు విచిత్రములైన ఫలములను అనుగ్రహించు ఈ గరుడదండకమును వేంకటేశులను పేరునుకల వేదాంతదేశికులను విద్వాంసులు భగవానుని సంతోషముకొఱకు రచించిరి.

(విచిత్రసిద్ధిదః) శ్రీసాత్వతసంహితలో(పాద్మసంహితలో) గరుడమంత్రస్మరణమువలన పలు ప్రయోజనములు కల్గునని తెలుపబడినది. అందు గల "**సిద్ధయ శ్చ యథాపూర్వం భవంతి భవతోఽఖిలాః, వశ్యాకర్షణవిద్వేషమారణోచ్చాటనాదిషు.....ఏవ మాదిషు సాధ్యేషు తథాన్యేష్వపి చ కర్మసు, ఇతి మంత్రం ప్రయుంజీత గరుత్మంత మనుస్మరన్**" అను సూక్తు లిందులకు నిదర్శనములు.

(గరుడ ధ్వజతోషాయ) దేశికులు ఈ స్తోత్రమును రచించుట భగవానుని సంతోషముకొఱకే. గరుడుని స్తుతించుట వలన భగవానునకు ఎట్లు ఆనందము కల్గును- అనినచో, "**యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యాంతరః ... ఏష ఆత్మాంతర్యామ్యమృతః**" అని, "**అంతఃప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా**" అని, "**అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి**" అని శ్రుతులయందు చెప్పబడుటవలన, "**ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి**" అను గీతాసూక్తివలన, భగవానుడు సర్వశబ్దవాచ్యుడు, సమస్త చిదచిత్తులను శరీరముగా కలవాడని తెలియుచున్నది కదా! కావున గరుడుని ఈ దండకము ద్వారా స్తుతించుట భగవానుని స్తుతియందు పర్యవసించుటచే తత్సంతోషదాయకమనుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. అంతియేగాక, తనకు పరమభక్తుడగు గరుడుని స్తుతించిన భగవానునకు ఆనందము కల్గుటలో ఆశ్చర్యమేమున్నది? కుమారుని పొగడిన సంతోషింపని తండ్రికలడా! ఇట్లు ఈ స్తుతి అంతతః భగవదానందకరమనుటలో సందేహములేదు. మఱియు, గరుడుడు భగవానుని ఛాయనుగు సంకర్షణుని అంశను కల్గిన వాడగుటచే, భగవానునకు గరుడునకు మధ్య

అభేదభావనతో కవి ఇట్లు పల్కెననియు చెప్పవచ్చును. ఇదే విధముగా గరుడపంచాశత్‌లో దేశికులు ''యోఽయం యు త్తే స్వనిష్ఠం వహన మపి.... ఇత్థం హరిగరుడ భిదా. కల్పితారోహవాహ స్వాభావ్యః స్వాత్మభవ్యః ప్రదిశతు శకునిబ్రహ్మాసబ్రహ్మతాం నః'' అనుచు పల్కుట ఇచట స్మరణీయము. ''విష్ణురథః'' అను పదమును ''విష్ణోః రథ ఇవ'' - విష్ణువునకు రథమువంటివాడు అని వివరించుట సామాన్యమైన అర్థము. అదియేకాక ''విష్ణోః రథః పౌరుషం, దేహోవా'' అను వేరొక వ్యుత్పత్తియు అమరసుధలో చూపబడినది. కావున గరుత్మంతుని స్తుతించుట భగవానుని పౌరుషమును స్తుతించుట, లేక, భగవానుని రూపమును స్తుతించుటయే అగును అని తెలియుచున్నదికదా !

ఈ శ్లోకమున ''వేంకటేశవిపశ్చితా'' అనుటచే వక్తృవైలక్షణ్యము, ''గరుడ దండకః'' అనుటచే ప్రబంధ, ప్రతిపాద్య వైలక్షణ్యములు, ''గరుడధ్వజతోషాయ'', ''విచిత్ర సిద్ధిదః'' అనుటచే ప్రయోజన వైలక్షణ్యమును సూచింపబడినవి. ఇందులకు అనుగుణముగ తిరువాయ్‌మొழிలోని 3-9 దశకము చివర ''ఏழ்మ్ పెరుమ్ పుకழ்'' అను విశేషణము ప్రమేయమగు భగవానునకు, వక్తఅగు ఆழ்వార్లకు, ప్రబంధమగు తిరువాయ్‌మొழிకి ప్రయోగించుట, చివర ''ఇవైయుమ్ మోర్ పత్తు ఏழ்మ్ పెరుమ్‌పుకழ்'' అని పల్కుట అనుసంధింపనగును. వృత్తము ''పథ్యా'' అను అనుష్టుప్ భేదము.

వ్యాఖ్యా :- అథైవం స్తుతిం పరిసమాప్య, అస్య గ్రంథస్య కర్తృనభిజ్ఞానప్రయుక్త సదపరిగ్రహనివృత్త్యర్థం స్వనామ, ఏతత్‌గ్రంథాధ్యేతౄణాం ఫలవిశేషం చ వదన్ నిగమయతి విచిత్రేతి. (విచిత్రసిద్ధిదః) విచిత్రాం వివిధాకారాం, సిద్ధిం ఫలనిష్పత్తిం దదాతీతి సః. నానావిధసిద్ధిప్రద ఇత్యర్థః. తథాచోక్తం శ్రీసాత్వతే- ''సిద్ధయ శ్చ యథాపూర్వం భవంతి జపతోఽఖిలాః,వశ్యాకర్షణవిద్వేషమారణోచ్చాటనాదిషు, శోషణస్తంభనావేశ - సర్వాకర్షణకర్మసు, నభోలంఘనవాయ్వగ్నిజలభూమిప్రవేశనే, ఇంద్రజాలాదివిద్యాసు ఋషీణాం విజయే తథా, దేవతాసన్నిధానాదౌ స్ఫుట మష్ట్యాదికర్మణి, ఏవ మాదిషు సాధ్యేషు తథాన్యేష్వపి చ కర్మసు, ఇతి మంత్రం ప్రయుంజీత గరుత్మంత మనుస్మరన్*'' ఇతి. (సోఽయం) నిఖిలాపన్నిస్తారకః సమస్తార్థప్రద శ్శోక్తవిధః. (గరుడదండకః) గరుడవిషయకః దండకః, (గరుడధ్వజతోషాయ) గరుడధ్వజస్య భగవతో వాసుదేవస్య, తోషాయ ముఖోల్లాసాయ. (వేంకటేశవిపశ్చితా) ఏతత్కృపాసాదితవిద్యావైశద్యేన వేంకటేశాఖ్యేన విచక్షణేన, (గీతః)

---

* ఏతత్ ప్రమాణం పాద్మసంహితాయాం(31.317-321) ఉపలభ్యతే.

ప్రణీతః వర్ణితః, తథా వేదం గ్రంథాధ్యయన- తదర్థ పరిశీలనవతాం, విపక్షపక్షభంగః, వివిధేష్టసిద్ధి శ్చ భవతీతి భావః. పథ్యావక్త్రం వృత్తమ్. లక్షణ ముక్తమ్. నన్వత్ర కథం గరుడస్తుత్యా గరుడధ్వజప్రసాదః ప్రభవతీతి చేత్, సత్యం, ''యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యాం అంతరః'' ఇత్యారభ్య (బృహ.5-7-3), ''ఏష త ఆత్మా ఽంతర్యామ్యమృతః'', ''అంతః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా'' (యజురారణ్యకే-3-24), ''తత్ సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్'' (తైత్తిరీయే-6), ''హంతాహ మిమా స్తిస్రో దేవతాః, అనేన జీవేనా త్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ''త్యాదిశ్రుతికదంబకేన (ఛాందోగ్యే-6-3-2), ''ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా'' (భ. గీ. 18-61) ఇత్యాదిస్మృత్యా, ''సాక్షా దప్యవిరోధం జైమినిః'' ఇతి (61) సూత్రేణా కృత్యధికరణన్యాయేన చ సర్వాంతర్యామిణః సర్వశరీరకస్య సర్వేశ్వరస్య సర్వశబ్దవాచ్యతయా సమస్తచిదచిచ్ఛరీరకతయా చ అనయాపి గరుడస్తుత్యా భగవాన్ పద్మాకాంత ఏవ ప్రసాద్యతే. తథాచోక్తం -''యే యజంతి పితౄన్ దేవాన్ బ్రాహ్మణాన్ సహుతాశనాన్, సర్వభూతాంతరాత్మానం విష్ణు మేవ యజంతి తే'' (దక్షస్మృతౌ) ఇతి. ఆచార్యపాదై రప్యన్యత్రాన్వగ్రాహి - ''అవ్యాకృతాత్ వ్యాకృతవా నసి త్వం, నామాని రూపాణి చ యాని పూర్వమ్, శంసంతి తేషాం చరమాం ప్రతిష్ఠాం, వాగీశ్వర త్వాం త్వదుపజ్ఞవాచః'' (హయగ్రీవస్తోత్రే-11) ఇతి. యద్వా, భగవత్సంకర్షణాత్మకతయా అస్య గరుడస్య భగవద్గరుడయో రభేదోపచారాత్ సర్వ మిదం సంగచ్ఛతేతరామ్. తథైవ గరుడపంచాశత్యాచార్యపాదాః (4) ''యోఽయం ధత్తే స్వనిష్ఠం వహన మపి వపుష్పర్శితో యేన యస్మై, యస్మాద్యస్యాహవశ్రీః విదధతి భజనం యత్ర యత్రేతి సంతః, ప్రాయో దేవ స్స ఇత్థం హరిగరుడభిదా కల్పితారోహవాహస్వాభావ్యః స్వాత్మభవ్య, స్స దిశతు శకునిబ్రహ్మాసబ్రహ్మతాం నః'' ఇతి నిఖిలం నిరవద్యమ్.

సామ్ని నామ్ని చ వేదాంతలక్ష్మణాత్మని లక్ష్మణే ।
అధీతీ రాజగోపాలో వ్యాఖ్యత్ గరుడదండకమ్ ॥

ఇతి శ్రీభారద్వాజకులతిలకేన ఛందోగేన, నావల్పాక్కం శ్రీమద్వేదాంత రామానుజసంయమిసార్వభౌమకరుణాకటాక్షలవోల్లసితసత్తాకేన తెన్నరై శ్రీరాజగోపాలాచార్యేణ విరచితా గరుడదండకవ్యాఖ్యా సంపూర్ణా.

అనుబంధః

(1) సంకల్పసూర్యోదయటిప్పణ్యామ్ గరుడదండకటిప్పణీ

నమ ఇతి. నద్ధాయ బద్ధాయ. శ్రుతి రేవ సింధుః, తత్ర సుధోత్పాదస్య, మందరాయ.

1. గరుడ మితి. వేదా ఏవ నీడం కులాయః. శత్రుపీడాయా ముత్కంఠితస్య అంకుశస్య వైకుంఠస్య పీఠీకృతః స్కంధో యేన తమ్. స్వస్య నీడాగత్యా గృహాగమనేన, ప్రీతయోః రుద్రాసుకీర్త్యాఖ్యయోః దేవ్యోః, విస్ఫార్యమాణాః విస్తార్యమాణాః. కాంతి రేవ కల్లోలినీ నదీ, తయా రాజితమ్.

2. దర్వీకరాః ఆహారో యస్య. దేవాధిపాహారః అమృతమ్. దంభోలిధారాయాః కిణా ఏవా ఆకల్పాః యస్య, తస్య సంబుద్ధిః. కల్పాంతవాతావళీతుల్యః ఉదయః యస్య, తేన. అనల్పేన వీరచరితేన ఉద్యన్ చమత్కారో యస్య తస్య సంబుద్ధిః. దైత్యారేః జయశీలధ్వజే ఆరోహేణ నిర్ణీత ఉత్కర్షః యస్య. గరుత్పంచకస్య ప్రాణాదేః అధిష్ఠానదేవతాః సత్యసుపర్ణవిజయతార్క్ష్యవిహగేశ్వరాఖ్యాః మూర్తయః యస్య. తవ న కోఽపి సమానః,

3. పర్యాయేణ నిర్యాతస్య నిర్గతస్య పక్షానిలస్య తాడనేన, నాగేంద్రాణాం దిగ్గజానాం, పీడాయాం సృణీభావేన, అంకుశీభావేన ప్రకాశమానః, నఖపరంపరా యస్య తస్మై. దంష్ట్రయా వజ్రిణే, వజ్రసదృశదంష్ట్రాయేత్యర్థః. తుభ్యం నమః. త్వం చ మే అధ్యాత్మవిద్యాః బ్రహ్మవిద్యాః, విధేయాః వశవర్తినీః, విధేయాః కురు. మమ భగవద్దాస్య మాపాదయ దయాం చ కురు.

4. తావకో మనుః గరుడపంచాక్షరీమంత్రః, కీదృశః, అనుగతః పశ్చా దుచ్చార్యమాణః, పః పకారోయస్య, సోఽయం క్షిః క్షివర్ణః, నః వక్త్రే ఆదౌ యస్య సః. మధ్యే స్ఫురత్ తారం ప్రణవః యస్య సః. యద్వా, అనుగతః ప్రతిలోమః యః పక్షిః, తస్య వక్త్రే ఉపరి స్ఫురత్ తారం యస్య. చిత్రభానుప్రియా స్వాహాశబ్దః అంత్యః యస్య సః. అయతాత్ భయాత్. న స్త్రాయతాం పరమపదం ధామ స్థానం యస్య. ఇంద్రదర్పేణ

క్రుద్ధ్యతాం వాలఖిల్యానాం, ప్రతిజ్ఞయా అవతీర్ణః. పురా కిలేంద్రః అంగుష్ఠప్రమాణదేహాన్ తపస్యతో వాలఖిల్యా నవేక్ష్య జహాస. తే చ క్రుద్ధా స్త్వ మధికబలేన కేనచి దవమతో భవిష్యసీతి ప్రతిజ్ఞాం చక్రు రితి మహాభారతే. స్థిరతత్త్వజ్ఞానం జగత్కారణభూతపరబ్రహ్మణి మహానందం దుహానాం, ముధా కామనాహీనామ్ అనన్యప్రయోజనాం, భక్తి మేవ ధేనుం చ దధీథాః నిధేహి.

(2) ఉ. వే. శ్రీమద్భిః ఉత్తమూర్ వీరరాఘవాచార్యస్వామిపాదై రనుగృహీతాయాం సంకల్పసూర్యోదయవ్యాఖ్యాయాం గరుడదండకవ్యాఖ్యానభాగః

పన్నగనద్ధాయ. పన్నగైః సర్పైః, ఏతదాభరణభావాయ దృఢశ్లిష్టాయ. వైకుంఠస్య భగవతః, వశే ఇచ్ఛాయాం, వర్తమానాయ, తదిచ్ఛానురోధి ప్రవృత్తిమతే. శ్రుతి రేవ సింధుః సముద్రః, తదమృతస్య మోక్షాదే, రుత్పాదే అవిర్భావే, మందరపర్వతాయ.

1. గరుడం ఈడే స్తౌమి. అఖిలోఽపి వేదః ఏకో నీడః కులాయ ఇవ. త మధిరూఢమ్. ద్విషతాం ద్వేషిణాం, పీడనే ఉత్కంఠితః సంజాతోత్కంఠో యః ఆకుంఠః గతిప్రతిఘాతరహితః, వైకుంఠో విష్ణుః, తేన పీఠీకృతః ఆసనీకృతః స్కంధో యస్య తమ్. స్వకులాయం ప్రతి ఆగమనాత్ ప్రీతాభ్యాం రుద్రాసుకీర్తినామ్నీభ్యాం దయితాభ్యాం, స్తనాభోగేన స్తనతటేన, గాఢం దృఢం యథా తథా, ఉపగూఢేన ఆలింగనేన, స్ఫురతాం ఉదంచతాం, కంటకానాం రోమాంచానాం సూచీవత్ స్థితానాం, వ్రాతేన సముదాయేన, వేధాత్ తోదాత్, యా వ్యథా పీడా, తయా వేపమానః, ద్విజిహ్వాధిపః నాగరాజ ఏవ, ఆకల్పః భూషణమ్, తేన. విస్ఫార్యమాణానాం విస్తారతయా క్రియమాణానాం, స్ఫటానాం వాటికాయాః రత్నానాం, రోచిచ్ఛటారాజిభిః కాంతిసమూహపంక్తిభిః, నీరాజితం సపత్నీకస్యార్థకృతారాత్రికమ్. తథా కాంతికల్లోలిన్యా స్వకప్రభావనద్యా, రాజితం లబ్ధప్రకాశం చ, గరుడ మీడే ఇత్యన్వయః.

2. అథ ద్వితీయచరణః. తత్ర గరుత్మంతం సంబోధ్య స్తువన్ ప్రణామ మర్పయతి. జయేతి. సుపర్ణ శోభనపక్షయుక్త. దర్వీకరాః సర్పాః ఆహారో యస్య. దేవాధిపానా మాహారః సుధా, తస్య హరణకారిన్, తదా దివౌకసాం ద్యులోకస్థానాం దేవానాం, పతినా క్షిప్తస్య ప్రయుక్తస్య, దంభోళేః వజ్రాయుధస్య, ధారయా దీర్ఘపార్శ్వాగ్రేణ, జాతః పక్షైకదేశే స్వల్పవ్రణమూలః కిణః స ఏవ భూషణం యస్య. వజ్రాయుధగౌరవార్థం పక్షరోమైకదేశం త్యజామీతి ఖల్వయ మింద్రం పరిజహాసేతి భారతే ఆదిపర్వణి (31). కల్పాంతః

సృష్ట్యవసానభూతః ప్రలయకాలః, తదా తనస్య వాతూలస్య వాతసమూహస్య, సదృశేన ఉదయేన ఆవిర్భావేన, యుక్త మనల్పం, వీరాయితం వీరకృత్యం, తత్రోద్యన్ చమత్కారః ప్రీతివిశేషో యస్య తాదృశ. దైత్యా రేః భగవతః, జైత్రే జయశీలే, ధ్వజే ఆరోహణ దృష్టేన, సర్వైః నిర్ధారితః సర్వాధికో(ప్రా)యరూపోత్కర్షో యస్య తథాభూత. జ్ఞానబలవిషయే సంకర్షణావతారలబ్ధానుగ్రహత్వాత్ ఆదిశేషవత్ సంకర్షణాత్మక. మరు దితి. ''సత్యః సుపర్ణో గరుడ స్తార్క్ష్య స్తు విహగేశ్వరః'' ఇతి శ్రీసాత్త్వతాదౌ ప్రాణాపానాదిపంచకాధిపతిత్వేన ప్రసిద్ధాః గరుడస్య వ్యూహభేదాః ఇత్యుక్తం చతుఃశ్లోకీభాష్యే.

3. అజహతీ అత్యజంతీ, సపర్యా పూజా యం తస్మై. సర్వదా సమారాధ్యాయ, పర్యాయేణ ఉత్తరోత్తరయా, నిర్యాతైః పక్షానిలైః, ఆస్ఫాలనాత్ ప్రహరణాత్, వేలా మతిక్రాంతః, పాథోధిః సముద్రః, తస్య వీచయః చపేటాతుల్యాః ప్రహారార్థవిస్తృతాంగులికరతుల్యాః తత్కృతేన, ఆహతేన ప్రహారేణ, జాతః యః అగాధే పాతాళే భాంకారః, తచ్ఛ్రవణేన సంక్రుద్ధస్య నాగేంద్రస్య, పీడాయాం విషయే సుప్తం సర్వం స్వయ మేవం ప్రబోధ్య, తద్భంజనాయ సృణీభావేన వజ్రాయుధీభావేన, భాస్వతీ నఖశ్రేణి ర్యస్య తస్మై. చండతుండాయ అత్యుగ్రనాసికాయ, నృత్యత్ భుజంగతుల్యభ్రూవిశిష్టాయ, భ్రువో ర్నివర్తనావసరే తత్ర భూషణతయా సంశ్లిష్టో భుజంగోఽపి నృత్యతీతి వా. దంష్ట్రాభూత వజ్రయుక్తాయ తుభ్యం నమ ఇతి పూర్వత్రాన్వయః. అపేక్షితం ఫలం దర్శయతి. అధ్యాత్మవిద్యాః వేదాంతమూలా న్యాత్మపరమాత్మజ్ఞానాని, విధేయాః విధేహి. ఆశిషి మధ్యమైకవచనమ్. విధేయా కర్తవ్యా ఇతి సుబంతసంభవేఽపి తిఙంతత్వం యుక్తమ్. భవత ద్దాస్యమ్. భగవదితి న పాఠః, రగణవిరోధాత్. త్వత్కింకరత్వ మాపాదయేథాః సంపాదయ. మే ఇతి క్రియా త్రయే ఉపన్యస్యేతి.

4. అపేక్షితయోః అధ్యాత్మజ్ఞానసుపర్ణకైంకర్యయోః ఫలం కరణం చ కి మిత్యత్ర మంత్రవిశేషపురస్కారేణ తం స్తువన్ భగవద్ధ్యానభక్తినిరంతరానువృత్తి రానందరూపైవ తత్ సర్వ మిత్యాహ మను రితి. మనుః మంత్రః, తదానుపూర్వీం జ్ఞాప్యతే అనుగతేత్యాదినా. అనుగతః అనుసృతః, పః పకారః, యం క్షిం క్షికారం స, అనుగతపః క్షిః. క్షికారోత్తరః, పకార ఇత్యుక్తం భవతి. తాదృశక్షికారస్య వక్త్రే అగ్రే, స్ఫురన్ తారః ప్రణవో, యత్ర మనౌ. యద్వా, అనుగతః పకారో యేనేత్యపి తారవిశేషణమ్. పకారానంతర ఇతి యావత్. ఏక స్తారః పకారానంతరః, అస్యః క్షివక్త్రే స్ఫురన్ క్షికారాత్ పూర్వం వర్తమానః ఏవ మనుగతప క్షివక్త్రస్ఫురద్రూపతారద్వయయుక్తః. పరం తు, గరుడపంచాక్షరీతివ్యవహారే ప్రథమః ప్రణవో

న మంత్రఘటకః స్యాత్. గరుడపంచాశతి ''పక్షివ్యత్యస్తపక్షిద్వితయయముఖపుట ప్రస్ఫుటోదారతారమ్'' ఇత్యుక్త మిత్యలమ్. అథ చ, చిత్రభానుప్రియా అగ్నిపత్నీ. స్వాహాశబ్దః శేఖరః శిరోభూషణమ్ అంతే యస్య, తాదృశ శ్చ తే మంత్రాః, త్రివర్గస్య ధర్మార్థకామానాం, అపవర్గస్య మోక్షస్య చ, ప్రసూతిః ఉత్పాదకో, మనుః నః అస్మాన్ త్రాయతామ్ రక్షతు. హే గరుత్మన్, అత్ర త్రాయతా మాయతా న్నః ఇతి పాఠాంతరమ్. తదా ఆయతాత్ భయా దితి వ్యాఖ్యాంతి. వస్తుతః ఆయాతాన్ దీర్ఘాన్, సంసారదైర్ఘ్యభాజ ఇత్యర్థో యుక్తః. మాస్తు వా పద మిదమ్. పరం వ్యోమ పరమపదం, ధామ స్థానం యస్య తథాభూత. బలద్వేషిణః బలాఖ్యాసురశత్రో రింద్రస్య దర్పేణ, అంగుష్ఠప్రమాణాన్ వాలఖిల్యాన్ దృష్ట్వా దుర్బలా ఇతి దర్పమూలేంద్రకృతపరిహాసవాక్యశ్రవణేన, జ్వలతాం కుపితానాం, వాలఖిల్యానాం తదధికబలేన గరుత్మతా పరిభవనీయ ఇతి సంకల్పితవతా మృషీణాం ప్రతిజ్ఞయా, అవతీర్ణ లబ్ధావతార. తదనురోధేనా మృతహరణసమయే పరిభూతేంద్ర. త్వం దధీథాః, కిల కిమ్. తదాహ. స్థిరాం తత్త్వబుద్ధిం తత్తత్తత్త్వయథావస్థితాకారబుద్ధిస్థైర్యం, పరతత్త్వే జగతో మూలకందే ప్రథమకారణే, ముకుందే మోక్షప్రదే, విష్ణౌ, పరాం భక్తిధేనుం భక్త్యాఖ్యాం ధేనుం చ. ధేనుః క్షీరం దోగ్ధి, భక్తి శ్చ మహానందం మోక్షం క్షీరం చ. ముధాకామహీనామ్ ఐశ్వర్యకైవల్యయో రల్పాస్థిరత్వాత్ తద్విషయకః కామో ముధా, తాదృశకామహీనామ్. అనిషిద్ధకామవిశిష్టామ్. అత్ర అహీనా మితి పదాంతరపాఠః ప్రాచీనః. అన్యూనా మిత్యర్థః. అనేన షట్త్రింశత్గణలాభాత్ పూర్వం ఆయతాన్ ఇతి పాఠో న కల్ప్యః. హే అహీనాంతకేతి పునః సంబుద్ధిః. అహీనాం సర్పాణాం ఇనః నాథః, తస్యాంతక శత్రో. అహీనా శ్చ అనంతాఖ్య నిత్యసూరివ్యతిరిక్తాః ప్రాకృతాః కద్రూప్రసూతాః.

నరేతి. నగణరగణేత్యర్థః. అత్ర దండకే పాదచతుష్టయమ్. ఏకైకస్మిన్ పాదేఽపి షట్త్రింశత్గణాః. అక్షరత్రయం గణః. తత్రాదౌ నగణద్వయమ్, త్రయాణా మపి లఘుత్వాత్. అథ రగణాః చతుస్త్రింశత్ లఘుమధ్యత్వాత్.

(3)సంకల్పసూర్యోదయవ్యాఖ్యాయాః ప్రభావిలాసాఖ్యాయాః సముద్ధృతా గరుడదండకవ్యాఖ్యా

నమ ఇతి. పన్నగనద్ధాయ సర్పభూషణాయ.

1. గరుడ మిత్యాది. నీడమ్ కులాయః. ద్విషతాం పీడనే, ఉత్కంఠితస్య ఉత్సాహవతః, ఆరూఢస్య వైకుంఠస్య పీఠీకృతః స్కంధః అంసః యస్య తమ్. స్వనీడాగత్యా

స్వకులాయాగమనేన, ప్రీతయోః రుద్రాసుకీర్త్యోః తదాఖ్యభార్యయోః, స్తనాభోగయోః స్తనవిస్తారయోః, గాఢోపగూఢేన గాఢాలింగనేన, స్ఫురతా కంటకవ్రాతేన పులకోద్గమసమూహేన, వేధేన జాతయా వ్యథయా, వేమానానాం ద్విజిహ్వాధిపాకల్పానాం సర్పశ్రేష్ఠభూషణానాం, విస్ఫూర్యమాణానాం విస్తార మీయుషీణాం, స్ఫటానాం ఫణానాం, వాటికాసు పంక్తిషు, రత్నరోచిషాం ఛటారాజిభిః అవిచ్ఛిన్నపంక్తిభిః, నీరాజితం సంజాతనీరాజనమ్. కాంతి రేవ కల్లోలినీ నదీ, తయా రాజితమ్.

2. జయేతి. దేవాధిపాహారః సుధా. దివౌకస్పతినా ఇంద్రేణ క్షిప్తస్య దంభోళేః వజ్రస్యధారయా జాతాః, కిణా ఏవ ఆకల్పః యస్య సః. కల్పాంతవాతూలేన ప్రళయవాయునా సదృశోదయేన, అనల్పేన వీరాయితేన, ఉద్యన్ చమత్కారః యస్య సః. దైత్యారేః భగవతః, జైత్రధ్వజ జయశీలధ్వజ. ఆరోహనిర్ధారితోత్కర్ష దైత్యారే రారోహణ నిర్ణీతశక్త్యతిశయ. మరుత్పంచకస్య ప్రాణాదేః, అధీశాః అధిష్ఠానదేవతాభూతాః సత్యాదయః, సత్యసుపర్ణవిజయతార్క్ష్యవిహగేశ్వరా మూర్తయః విగ్రహాః యస్య సః.

3. నమ ఇతి. పర్యాయేణ నిర్యాతస్య పక్షానిలస్యాస్ఫాలనేన తాడనేన, ఉద్వేలస్య, పాథోధేః సముద్రస్య, వీచీభి రేవ చపేటైః విస్తృతాంగుళిహస్తైః, ఆహతస్య అగాధపాతాళస్య, భాంకారేణ అనుకారశబ్దేన, సంక్రుద్ధస్య కుపితస్య, నాగేంద్రస్య దిగ్గజస్య, పీడాయాం సృణీభావేన అంకుశీభావేన, భాస్వంత్యః నఖశ్రేణయః యస్య తస్మై. దంష్ట్రయా వజ్రిణే దంష్ట్రాత్మక వజ్రాయుధాయ, అధ్యాత్మవిద్యా విధేయా వశవర్తినీ విధేయా కర్తవ్యా. దయేథాః దయాం కురు.

4. మను రితి. అనుగతపక్షే అనుగతః పశ్చా దుచ్చార్యమాణః, పః పవర్ణః యస్య, తస్య క్షే క్షివర్ణస్య, వక్త్రే ఆదౌ, స్ఫురన్ తారకః ప్రణవః యస్య సః. చిత్రభానుప్రియా స్వాహా శేఖరః అంత్యపదం యస్య సః. తావకః మనుః మంత్రః, నః అస్మాన్ త్రాయతా మిత్యన్వయః ఏతదభిప్రాయేణ గరుడపంచాశతి చోక్తమ్. ''పక్షిన్యత్యస్తపక్షిద్వితయముఖ పుటప్రస్ఫుటోదారతారమ్'' ఇత్యాది. పురా కిల మహేంద్రః అంగుష్ఠప్రమాణదేహాన్ వాలఖిల్యా నవేక్ష్య జహాస. తేన తే త్వదధికబలే నావమతో భవిష్యసీతి శాపేన ప్రతిజ్ఞాం చక్రుః. తదభిప్రేత్యాహ బలద్వేషీత్యాదినా. బలద్వేషిణః ఇంద్రస్య, దర్పేణ జ్వలతాం వాలఖిల్యానాం, ప్రతిజ్ఞా అవతీర్ణా యేన. దధీథాః విధేహి. ముధాకామహీనాం విఫలకామహీనామ్. అహీనాంతక సర్పశ్రేష్ఠనాశక.

(4) సంకల్పసూర్యోదయవ్యాఖ్యాయాం ప్రభావ్యాఖ్యాయాం గరుడదండకవ్యాఖ్యా.

పన్నగనద్ధాయ భూషణభుజగైః బద్ధాయ. మందరస్య వాసుకినా బద్ధః. శ్రుతిసింధౌ సుధోత్పాదే అమృతవత్ సారార్థస్యోత్పాదనే, మందరాయ వేదజన్యసారభూత జ్ఞానోత్పాదకాయేత్యర్థః. తస్మై నమః.

1. గరుడ మిత్యాది. అఖిలవేదా ఏవ నీడం కులాయః, తదధిరూఢం, తత్ప్రతిపాద్య మిత్యర్థః. ద్విషతాం పీడనే ఉత్కంఠిత శ్చాసౌ అంకురితవైకుంఠ శ్చ, తేన పీఠీకృతస్కంధమ్. ఈడే స్తౌమి. స్వనీడం స్వకులాయసమీపమ్. తత్ర ఆగత్యా గరుత్మదాగమనేన ప్రీతయోః రుద్రాసుకీర్త్యోః సపత్న్యోః, స్తనాభోగస్య స్తనవైపుల్యస్య, గాఢాలింగనేన, స్ఫురతా ముద్భవతాం, కంటకానాం పులకానాం, వ్రాతేన యో వేధః, తద్వ్యథయా వేపమానో యో ద్విజిహ్వాధిపః స ఏవ ఆకల్పః భూషణం, తస్య. విస్ఫార్యమాణాయాః వికాస్యమానాయాః, స్ఫటావాటికాయా ఫణాపంక్తేః రత్నరోచిషాం సమూహేన కృతనీరాజనమ్.కాంతి రేవ కల్లోలినీ నదీ, తయా రాజితమ్.

2. దివౌకస్పతిః ఇంద్రః, తేన క్షిప్తా యా దంభోలిః వజ్రం, తస్య ధారయా కృతో యః కిణః, స ఏవ ఆకల్పః భూషణం యస్య. కల్పాంతే వాతూలః తత్ప్రదృశోదయ మనల్పం యత్ పీరాయితం పరాక్రమః. తేన ఉద్యచ్చమత్కారః జాతవిస్మయో, యో దైత్యారిః, తస్య జైత్రో యో ధ్వజదండః, తదారోహణేన సర్వైః నిర్ధారిత ఉత్కర్షః నిశ్చితో౽తిశయః యస్య. సంకర్షణస్వరూప. మరుత్పంచకస్య అధీశాః అధిష్ఠానదేవతాః సత్యసుపర్ణవిజయ తార్క్ష్య విహగేశ్వరావతారా యస్య. న సమ స్తే జగతి తే సమో న కశ్చిత్. తాదృశాయ తే నమః.

3. అజహత్స్వపర్యాయ, సదా పూజ్యాయ. పర్యాయః పరంపరా, తేన విర్యాతస్య పక్షానిలస్య, ఆస్ఫాలనం ఆఘాతః, తేన ఉద్వేలస్య పాథోధేః సముద్రస్య, వీచయ ఏవ చపేటః విస్తృతాంగులిః పాణిః, తేనాహతస్య, అగాధస్య పాతాలస్య, భాంకారేణ భాం ఇతి శబ్దేన, సంక్రుద్ధానాం నాగేంద్రాణాం పీడావిషయే, సృణీభావేన అంకుశభావేన, భాస్వంతీ నఖశ్రేణిః యస్య తస్మై. చండతుండాయ ఉగ్రనాసికాయ, నృత్యంత్యౌ ఉగ్రౌ భుంజగా వివ భ్రువౌ యస్య. దంష్ట్రయా హేతునా వజ్రవతే. దంష్ట్రాస్వరూపవజ్రవత ఇత్యర్థః. తుభ్యం నమ ఇత్యన్వయః. అధ్యాత్మవిద్యాః సర్వా విధేయా వశవర్తిన్యః. మే మమాప్యధ్యాత్మవిద్యావివిదిషేః. భగవద్దాస్యం భగవద్దాసభావం, మమ ఆపాదయేథాః ఆపాదయ. దయేథాః దయాం చకురు. ''అధీగర్థ'' ఇతి కర్మణి షష్ఠీ.

(4) తవ పంచాక్షరమంత్రో న స్త్రాయతామ్. తత్త్వబుద్ధిం పరభక్తిం చ మే ప్రయచ్ఛేత్యాహ మను రితి. అనుగతస్య పశ్చాత్.స్థితస్య, పక్షిశబ్దస్య వక్త్రే అగ్రభాగే, స్ఫురన్ ప్రకాశమానః. తారో యస్య. పక్షిశబ్దాత్ పురతః ప్రకాశమానప్రణవ ఇత్యర్థః. చిత్రభానుప్రియాశేఖరః స్వాహాశబ్దాంత ఇత్యర్థః. తావకో మనుః గరుడపంచాక్షరీమంత్రః. వః త్రాయతామ్. కీదృశః? త్రివర్గస్య ధర్మార్థకామానామ్ అపవర్గస్య చ, ప్రసూతిః. పరవ్యోమ పరమపదం స్థానం యస్య. బలద్వేషిణ ఇంద్రస్య, దర్పేణ జ్వలతాం వాలఖిల్యానామ్ ఋషీణామ్, ప్రతిజ్ఞయా అవతీర్ణః. అత్ర భారతే సుపర్ణాభ్యుదయ కథా అనుసంధేయా. స్థిరాం తత్త్వబుద్ధిం పరావరతత్త్వయాథాత్మ్య విషయబుద్ధిమ్. జగతాం మూలకందే జగత్కారణభూతే భగవతి. మహానందస్య మోక్షస్య దోగ్ధ్రీం ముక్తిసాధనభూతా మిత్యర్థః.

(5) సంకల్పసూర్యోదయవ్యాఖ్యాయాః అన్యస్యాః ప్రభావల్యాః ఉద్ధృతా గరుడదండకవ్యాఖ్యా.

నమ ఇతి. పన్నగైః ఆభరణభూతైః నద్ధాయ. వైకుంఠస్య హరేః, వశవర్తినే వశంవదాయ. శ్రుతయ ఏవ సింధుః తస్య యో రసః, తత్ సారభూతామృతం, తద్వత్ స్థితం జ్ఞానం, తస్యోత్పాదే ఉత్పత్తౌ, మందరాయ మందరగిరయే. తదుత్పత్తిహేతుభూతాయేత్యర్థః. గరుత్మతే నమః. మందరపక్షే పన్నగేన వాసుకినా వేష్టితాయ.

1. గరుడ మితి. అఖిలా స్సమస్తా వేదా ఏవ, నీడం తదధిరూఢమ్. సకలవేదాత్మక మిత్యర్థః. శ్రూయతే హి వేదరూపత్వం గరుత్మతః ''త్రివృత్తే శిర'' ఇత్యాదిషు. ద్విషతా మసురాణాం, పీడనే సంహారే, ఉత్కంఠితః ఉత్సుక శ్చారూఢ శ్చ యో వైకుంఠః విష్ణుః తేన పీఠీకృతః స్కంధో యస్య తమ్. స్వనీడే ఆగత్యా ఆగమనేన, ప్రీతయో రుద్రాసుకీర్త్యోః తన్నామ్న్యోః మహిష్యోః, స్తనాభోగస్య గాఢేన ఉపగూఢేన ఉపగూహనేన, స్ఫురతా మున్మిషితానాం, కంటకానాం పులకానాం, వ్రాతేన యో వేధః ఘట్టనం తేన జాతయా వ్యథయా, వేపమానానాం కంపమానానాం, ద్విజిహ్వాధిపాకల్పానాం వాసుకితక్షకాది రూపాణాం భూషణానాం, విస్ఫూర్యమాణానాం స్ఫటానాం, వాటికాసు పంక్తిషు, స్థితానాం రత్నానాం, రోచిస్ఫటానాం ప్రభామండలీనాం, రాజిభిః తతిభిః, నీరాజితం జాతనీరాజనమ్. కాంత్యైవ కల్లోలిన్యా తరంగిణ్యా, రాజితం భూషితం, గరుడ మీడే స్తౌమి.

2. సుపర్ణ శోభనపక్ష. దర్వీకరాహార సర్పాపహార. దేవాధిపాహారహారిన్ దేవాధిపానా మింద్రాదీనా మాహారః అమృతం, తద్ధరతీతి దేవాధిపాహారహారీ. తస్య సంబుద్ధిః. దివౌకసాం, దేవానాం పతి రింద్రః తేన క్షిప్తస్య దంభోళేః వజ్రస్య ధారయా యత్కిణం తదేవాకల్పో భూషణం యస్య, సంబుద్ధిః కల్పాంతే ప్రళయే యో వాతులః వాత్యా, తత్కల్పః తత్సమః, ఉదయః యస్య, తచ్చానల్పంచ యద్వీరాయితం వీర్యం, తేన ఉద్యత్చమత్కారస్య క్రియామాణ శ్లాఘస్య దైత్యారేః, జైత్రే జయశీలే ధ్వజే ఆరోహణ ఆరోహణేన, నిర్ధారితః నిశ్చితః, ఉత్కర్షః అతిశయో యస్య సః తథా. తస్య సంబుద్ధిః. సంకర్షణాత్మన్ సంకర్షణస్వరూప. మురుత్పంచకస్య ప్రాణపానవ్యానోదాన సమానరూపవాయుపంచకస్యాధీశ అధిష్ఠాతః. సత్యాదిమూర్తే సత్యసుపర్ణవిజయతార్క్ష్య విహగేశ్వరవిగ్రహ. ప్రాణాద్యధిష్ఠాతృత్వం సత్యాదివిగ్రహద్వారా భావ్యమ్. గరుడ జయేతి సంబంధః. తే న సమః న కశ్చిత్. ఏవంభూతవైభవశాలీ కశ్చి దపి నాస్తీత్యర్థః. తే తుభ్యం నమః. పున శ్చ తుభ్యం నమోఽస్తు.

3. అజహత్సపర్యాయ. అజహతీ సమన్వితా, సపర్యా పూజా యస్య తస్మై. సర్వదా పూజ్యాయేత్యర్థః. పర్యాయేణ పునః పునః నిర్యాతానాం నిర్గతానాం, పక్షానిలానాం పక్షవాతానా, మాస్ఫాలనేన వ్యాఘట్టనేన, ఉద్వేలానాం వేలాతిగానాం, పాథోధీనాం వీచయ ఏవ చపేటాః విస్తృతాంగుళయః పాణయః, తై రాహతస్యాగాధస్య పాతాళస్య, భాంకారేణ భాంకార ఇతి శబ్దానుకారః. సంక్రుద్ధానాం నాగేంద్రాణాం, పీడాయమాం స్పణీభావేనాంకుశత్వేన, భాస్వతీ విలసంతీ, నఖశ్రేణి : యస్య తస్మై. చండతుండాయ క్రోధముఖాయ, నృత్యత్భుజంగ ఇవ భ్రూ ర్యస్య తస్మై. దంష్ట్రయా వజ్రిణే వజ్రవత్ దృఢతరదంష్ట్రాయ, తుభ్యం ఇదం నమోఽస్తు. అధ్యాత్మవిద్యా ఆత్మా పరమాత్మా, త మధికృత్య ప్రవృత్తా విద్యా అధ్యాత్మవిద్యా. భగవత్స్వరూపరూపగుణవిభూతిషు యా విద్యా, విధేయా జనయితవ్యా, త్వయేతి శేషః. భవతో దాస్య మాపాదయేథాః. మమ దయేథా శ్చ దయాం కురు చ.

4. అనుగతపక్షివక్త్రే అనుగతస్య పక్షిశబ్దస్య, వక్త్రే స్ఫురన్ ద్యోతమానః, తారకః ప్రణవో యస్య స తథా. చిత్రభానోః అగ్నేః, ప్రియా స్వాహాశబ్దః, శేఖర శ్చూడా యస్య సః. తథా తావకః త్వదీయః, మనుః గరుడపంచాక్షరమంత్రః, నః అస్మాన్ త్రాయతాం రక్షతు. స కీదృశః? త్రివర్గాపవర్గప్రసూతిః త్రివర్గాణాం ధర్మార్థకామానాం, అపవర్గస్య మోక్షస్య చ, ప్రసూతిః జనయితా. పరవ్యోమధామన్ పరమపదనిలయ. బలద్వేషిణః ఇంద్రస్య, దర్పేణ జ్వలతాం కుపితానాం వాలఖిల్యానాం, ప్రతిజ్ఞయా శాపేన, అవతీర్ణ.

అత్రేయం కథాఽనుసంధేయా - పురా కిల కదాచిత్ కాశ్యపస్య యజ్ఞే ప్రవర్తమానే అంగుష్ఠమాత్రాన్ వాలఖిల్యాన్ ఐరావతారూఢ ఇంద్రః స్వగర్వేణావమేనే. తే చ కుపితా స్త్వదధికఇంద్రో భవిష్యతీతి శేపుః. త ముదంత మాకర్ణ్య కాశ్యపః త్వదధికబలః పక్షీంద్రో భవిష్యతీతి త మనుజగ్రాహ. తతోఽవతీర్ణ ఇతి. స్థిరా మవిచాల్యాం, తత్త్వబుద్ధిం తత్త్వవిషయాం బుద్ధిమ్. జగతాం మూలకందే ముకుందే తద్విషయే, మహానందదోగ్ధ్రీం మహానందజనయిత్రీం, పరాం భక్తిధేనుం, దధీథాః మమ కుర్యాః, ముధాకామహీనాం ఐశ్వర్యస్య కైవల్యస్య వాంఛావిధురా, మత ఏవ అహీనాం మహీయసీమ్. అహీనాం సర్పాణామ్, ఇనః స్వామీ, తస్యాంతకః. సంబుద్ధిః.

(6) శ్రీభాష్యనారాయణవ్యాఖ్యా

నమ ఇతి. పన్నగనద్ధాయ, పన్నగై రాభరణభూతైః భుజంగైః. మందరోఽపి వాసుకినా బద్ధః. వైకుంఠవశర్తినే. వైకుంఠవశే భగవద్వశే వర్తమానాయ. మందరోఽపి తథావిధః. శ్రుతీతి. శ్రుతయః అనంతా వేదాః. శ్రుతిశబ్దేన శ్రూయతే నిత్య మితి వ్యుత్పత్త్యా అవిచ్ఛిన్నత్వం వ్యంజయతా వేదానాం ప్రామాణ్యం స్ఫురతి. శ్రుతి రేవ సింధుః. ఆనంత్యేన శ్రుతీనాం సింధుత్వమ్. తస్మిన్. సుధేవ సుధావదుజ్జీవనసాధనం జ్ఞానమ్. తస్యోత్పాదే మందరాయ మందరాద్రిభూతాయ, గరుత్మతే సుపర్ణాయ నమః. వేదాంతజ్ఞాన మేతస్మై భగవా నుపదిశ్య ఏతన్ముఖేన ఇతరేభ్యః ప్రవర్తయామాసేతి వ్యజ్యతే.

1. గరుడ మిత్యాది. నీడం కులాయః. త మధిరూఢః తస్మిన్ స్థిత ఇత్యర్థః. వేదార్థభూతమ్. యత్ర విశ్వం భవత్యేనం నీడ మిత్యుక్తమ్. భగవంత మాశ్రిత్య ఇత్యర్థః. యద్వా, సర్వజగదాశ్రయః వేదార్థరూపో భగవాన్, అధిరూఢో వాహ్యో యస్య ఇతి. స్వనీడాగత్యా సమీపాగత్యా ప్రీతే, రుద్రాసుకీర్తి శ్చేతి సుపర్ణస్య భార్యే. తయోః స్తనాభోగః స్తనతటవిస్తారః. కంటకదురితః రోమాంచవికారః, వేధః సూచికవ్యథాభీత్యా, తయా వేపమానా బిభ్యంత్యః. ద్విజిహ్వేతి. ద్వే జిహ్వే యేషాం తే ద్విజిహ్వాః సర్పాః, తేషా మధిపాః వాసుకితక్షక ప్రభృతయః. త ఏవ ఆకల్పా భూషణమ్. స్ఫుటవాటికా స్ఫుటాసమూహః. రాజిః పంక్తిః, కల్లోలినీ నదీ.

2. దర్వీకరాహారః భుజంగభోజనః. దేవాధిపాహారః అమృతం తత్ హరతీతి దేవాధిపాహారహారిన్. దివౌకస్పతి రింద్రః, తేన క్షిప్తా దంభోళిః. ధారా కులిశధారా, తయా కిణాః, త ఏవ ఆకల్పః ప్రసాధనం తస్య తథోక్తః. కల్పాంతవాతూలః ప్రళయసమయచక్రవాయుః. తేన తుల్యోదయో యస్య తత్. అనల్పవీరాయిత మధికశౌర్యం, (తేన) ఉద్యత్చమత్కారః. దైత్యేతి. దైత్యారేః భగవతః, జైత్రధ్వజారోహణ

నిర్ధారితః నిశ్చితః ఉత్కర్షో యస్య స తథోక్తః. సంకర్షణాత్మన్ సంకర్షణస్వరూప. మరుత్పంచకస్య ప్రాణాదిపవనపంచకస్య, అధీశ అధిపతే. సత్యాదిమూర్తే సత్యసుపర్ణవిజయ తార్క్ష్య విహగేశ్వర, తే నమః పున స్తే, నమః నమ స్తేஉస్తు తే నమః.

3. అజహత్పర్యాయ అజహత్పూజ్యాయ. చర్యాయేతి. పర్యాయేణ క్రమేణ నిర్యాతేన నిర్గతేన, పక్షానిలేనాస్ఫాలనం సంమర్దనం, తేనోద్వేలః వేలా మతిక్రాంతః, పాథోధిః సముద్రః, తస్య వీచయ ఏవ చపేటా విస్తృతాంగులిః పాణిః, తయా ఆహతః అగాధపాతాళః, తస్య భాంకారేణ, భాంకార ఇతి శబ్దానుకారః. తేన ఘోషేణ క్రుద్ధాశ్చ తే నాగేంద్ర శ్చ, తేషాం పీడాయాం బాధాయాం, సృణీభావేన అంకుశత్వేన. భాస్వన్నఖశ్రేణయే. భాస్వతీ ప్రకాశమానా నఖశ్రేణీ నఖపంక్తిః యస్య తస్మై. చండతుండాయ ఉగ్రవక్త్రాయ. నృత్య దితి. నృత్యద్భుజంగా వివ భ్రువౌ యస్య తస్మై దంష్ట్రాయ. వజ్రిణే వజ్రాయుధసహితాయ, తుభ్యం నమ ఇతి పూర్వేణాన్వయః అధ్యాత్మవిద్యా ఆత్మపరమాత్మజ్ఞానం, విధేయా అవశ్యమ్ అస్మాకం, విధేయా విధాతుం యోగ్యా. భవద్దాస్య మాపాదయేథాః ప్రాపయేథాః. దయాం కురు.

4. మను రితి. అనుగతేతి. అనుగతః అనుసృతః, తస్య పక్షిశబ్దవక్త్రే, స్ఫురత్తారక స్ఫురత్ప్రణవః, చిత్రేతి. చిత్రభానుప్రియా కృతస్వాహాంత ఇతి యావత్. తావకః త్వదీయో, మనుః మంత్రః, పంచవర్ణః న స్త్రాయతాం రక్షతు. త్రివర్గేతి. త్రివర్గః ధర్మార్థకామాః, అపవర్గః మోక్షః, తేషాం ప్రసూతిః కారణ మితి మనువిశేషణమ్. పరవ్యోమధామన్ పరమపదనిలయ. బలేతి. బలద్వేషీ ఇంద్రః, తస్య దర్పేణ, జ్వలంతః యే వాలా స్తే వాలఖిల్యా ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధా ఋషయః. తేషాం ప్రతిజ్ఞయా అవతీర్ణ. ఆత్రేయం కథ కాశ్యపయజ్ఞే సమాగతాన్ అంగుష్ఠమాత్రప్రమాణదేహాన్ వాలఖిల్యా నవేక్ష్య మహేంద్ర జహాస. తే ఋషయః తస్యేంద్రస్య దర్ప మవలోక్య కోపేన త్వదధికసత్వో మహేంద్రోஉన్యః త్వజ్జేతా భవిష్యతీతి జగదుః. మహేంద్రోஉపి కాశ్యపాయ భీత శశంస. కాశ్యప స్తు అధికబలాత్ జనిష్యమాణః పక్షీంద్రో భవిష్యతీతి తస్యానుగ్రహం చకారేతి. అతో వాలఖిల్యప్రతిజ్ఞావతీర్ణ స్సుపర్ణః. జగన్మూలకందే జగత్కారణే. మహానంద నిరతిశయానందయుక్తే, ముకుందే భక్తిధేనుం భక్తిజననీ మితి యావత్. మహానందదోగ్ధ్రీమ్. ముధాకామహీనాం స్రక్చందనాదివిషయకామరహితాం పరాం తత్త్వబుద్ధిం దధీథాః నిధేహి. అహీనాంతక. అహీనాం ఫణీంద్రాణా మంతక నాశక.

